

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

ФАКУЛЬТЕТ СОЦІОЛОГІЇ ТА УПРАВЛІННЯ

**КАФЕДРА ФІЛОСОФІЇ, ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ
ТА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ**

**Кваліфікаційна робота
бакалавра**

**СОЦІАЛЬНА ПРОФІЛАКТИКА РАДИКАЛЬНО-
РИЗИКОВАНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ**

Виконала: студентка 5-го курсу,
групи 6.2319-ср-з
спеціальності 231 «Соціальна робота»
освітньо-професійної програми
«Соціальна робота»
Я.О. Базай

Керівник: доцент кафедри соціології,
доцент, к.філос.н. Кудінов І.О.

Рецензент: доцент кафедри політології,
доцент, к.політ.н. Руднева А.О.

Запоріжжя – 2024

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ**

Факультет соціології та управління

Кафедра філософії, публічного управління та соціальної роботи

Рівень вищої освіти бакалавр

Спеціальність 231 «Соціальна робота»

Освітньо-професійна програма «Соціальна робота»

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри філософії, публічного
управління та соціальної роботи

_____ Т.І.Бутченко
« _____ » _____ 2024 року

З А В Д А Н Н Я
НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ СТУДЕНТЦІ

Базай Яні Олегівні

(прізвище, ім'я, по-батькові)

1. Тема роботи Соціальна профілактика радикально-ризикованої поведінки підлітків

керівник роботи Кудінов Ігор Олексійович, к.філос.н., доцент,

(прізвище, ім'я, по-батькові, науковий ступінь, вчене звання)

затверджені наказом ЗНУ від «18» січня 2024 року № 76-с

2. Строк подання студентом роботи 21 травня 2024 року

3. Вихідні дані до роботи Тюптя Л. Т., Іванова І. Б. Соціальна робота : теорія і практика : навч. посіб. 3-тє вид., переробл. і доповн. Київ : Знання, 2014. 575 с.; Lovašová S. Adolescencia ako obdobie rizika: rizikové správanie v adolescencii a jeho identifikácia. Košice : UPJŠ v Košiciach, Filozofická fakulta, 2021.; Moravčík I., Struhár P. Rozpoznávanie nenávisných a extrémistických prejavov v prostredí mládeže. Trenčín : Katedra politológie Trenčianskej univerzity Alexandra Dubčeka v Trenčíne, 2019.; Van Den Bos K. Why People Radicalize : how unfairness judgments are used to fuel radical beliefs, extremist behaviors, and terrorism. New York : Oxford University Press, 2018.

4. Зміст розрахунково-пояснювальної записки 1. З'ясувати стан наукової розробки проблеми соціальної профілактики радикально-ризикованої поведінки підлітків. 2. Уточнити зміст понять дослідження «соціальна робота», «підлітки», «радикально-ризикована поведінка», «соціальна профілактика». 3. Визначити принципи та методи дослідження соціальної профілактики радикально-ризикованої поведінки підлітків. 4. Охарактеризувати підлітків як об'єкт соціальної роботи. 5. Проаналізувати особливості радикально-ризикованої поведінки в підлітковому віці. 6. Дослідити соціальну профілактику радикалізації підлітків. 7. Здійснити емпіричне дослідження рівня радикалізації підлітків. 8. Визначити практичні рекомендації щодо процедур по зниженню радикально-ризикованої поведінки підлітків.

5. Перелік графічного матеріалу (з точним зазначенням обов'язкових креслень)

6. Консультанти розділів роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв
Розділ 1	Кудінов І.О., доцент кафедри соціології	02.02.2024	02.02.2024
Розділ 2	Кудінов І.О., доцент кафедри соціології	11.03.2024	11.03.2024
Розділ 3	Кудінов І.О., доцент кафедри соціології	03.04.2024	03.04.2024

7. Дата видачі завдання 18 січня 2024 року

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів кваліфікаційної роботи	Термін виконання етапів роботи	Примітка
1.	Вибір теми кваліфікаційної роботи	Листопад – грудень 2023	<i>виконано</i>
2.	Бібліографічний пошук	Січень – лютий 2024	<i>виконано</i>
3.	Розробка основних положень роботи	Січень – лютий 2024	<i>виконано</i>
4.	I розділ	Лютий 2024	<i>виконано</i>
5.	II розділ	Березень 2024	<i>виконано</i>
6.	III розділ	Квітень 2024	<i>виконано</i>
7.	Систематизація висновків	Травень 2024	<i>виконано</i>
8.	Нормоконтроль	Травень 2024	<i>виконано</i>

Студент _____ Я.О. Базай

Керівник роботи _____ І.О. Кудінов

Нормоконтроль пройдено

Нормоконтролер _____ О.С. Маліновська

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна робота складається з 65 сторінок, 47 позицій у списку літератури.

СОЦІАЛЬНА РОБОТА, СОЦІАЛЬНА ПРОФІЛАКТИКА, РАДИКАЛЬНО-РИЗИКОВАНА ПОВЕДІНКА, ПІДЛІТКИ.

Мета дослідження: полягає у дослідженні проблеми соціальної профілактики радикально-ризикованої поведінки підлітків.

Об'єкт дослідження: радикально-ризикована поведінка підлітків.

Предмет дослідження: соціальна профілактика радикально-ризикованої поведінки підлітків.

Методи дослідження: аналіз, синтез, індукція, дедукція, анкетування, тестування, спостереження.

Гіпотеза: соціальна профілактика радикально-ризикованої поведінки сприятиме зниженню напруги та проявів девіації в цільовій групі підлітків.

Висновки: 1. Радикалізація молоді є однією з найскладніших соціально-політичних глобальних проблем сьогодення. В основному це пов'язано з різноманіттям екстремістських проявів.

2. Схильність сучасного молодого покоління до екстремізму реальна і тому вимагає підвищеної уваги, вивчення та організації профілактичних заходів.

3. Школа відіграє важливу роль у запобіганні радикалізації та є важливим місцем соціалізації в суспільстві. Запобігання радикалізації в школах може сприяти толерантності та культурному взаєморозумінню.

4. Важливим елементом профілактики екстремізму є постійне вдосконалення соціальної роботи з виявлення причин та умов, що сприяють екстремізму, оскільки фактори, що спонукають молодь до екстремістської діяльності, постійно змінюються.

SUMMARY

The qualification work consists of 65 pages and 47 items in the bibliography.

SOCIAL WORK, SOCIAL PREVENTION, RADICAL-RISK BEHAVIOR, ADOLESCENTS.

The aim of the research is to investigate the issue of social prevention of radically risky behavior among adolescents.

Research Object: radically risky behavior of adolescents.

Research Subject: social prevention of radically risky behavior among adolescents.

Research Methods: analysis, synthesis, induction, deduction, surveying, testing, observation.

Hypothesis: social prevention of radically risky behavior will contribute to reducing tension and manifestations of deviance within the target group of adolescents.

Conclusions: 1. Radicalization of youth is one of the most complex socio-political global issues of our time, primarily associated with various extremist manifestations.

2. The propensity of the modern young generation towards extremism is real and therefore requires increased attention, study, and organization of preventive measures.

3. Schools play a crucial role in preventing radicalization and serve as important places for socialization in society. Preventing radicalization in schools can promote tolerance and cultural understanding.

4. An important element of extremism prevention is continual improvement of social work aimed at identifying the causes and conditions that contribute to extremism, given that factors driving youth towards extremist activities are constantly evolving.

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ РАДИКАЛЬНО-РИЗИКОВАНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ	5
1.1. Стан наукової розробки проблеми соціальної профілактики радикально- ризикованої поведінки підлітків	5
1.2. Зміст понять дослідження «соціальна робота», «підлітки», «радикально- ризикована поведінка», «соціальна профілактика»	9
1.3. Принципи та методи дослідження соціальної профілактики радикально- ризикованої поведінки підлітків	15
РОЗДІЛ 2. ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ РАДИКАЛЬНО-РИЗИКОВАНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ	20
2.1. Підлітки як об'єкт соціальної роботи	20
2.2. Особливості радикально-ризикованої поведінки в підлітковому віці	26
2.3. Соціальна профілактика радикалізації підлітків	37
РОЗДІЛ 3. ПРАКСЕОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ РАДИКАЛЬНО-РИЗИКОВАНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ	48
3.1. Емпіричне дослідження рівня радикалізації підлітків	48
3.2. Практичні рекомендації щодо процедур по зниженню радикально- ризикованої поведінки підлітків	55
ВИСНОВКИ	58
СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ	59

ВСТУП

Актуальність дослідження. Радикалізація і молодіжний екстремізм — явища, які характеризуються неповагою до правил поведінки і закону в цілому, виникненням неформальних молодіжних об'єднань протиправного характеру. Тенденції сучасного молодого покоління до екстремізму реальні і тому вимагають підвищеної уваги. Сучасна молодь стикається з великими змінами та невизначеністю, що, у свою чергу, посилює її занепокоєння щодо майбутнього та породжує бажання полегшити ці страхи. Під впливом соціальних, політичних, економічних та інших факторів у молодіжному середовищі легше формуються радикальні погляди та переконання. Нестабільний соціальний статус переважної більшості молодих людей робить їх надзвичайно вразливими до життєвих викликів. Як наслідок, вони чутливі до соціальної нестабільності, гостро реагуючи на виклики соціально-політичних, соціально-економічних та соціокультурних реалій. Відсутність життєвого досвіду, підготовки та політичних знань, а також невіра у власні сили призводять до стрімкого поширення протестних настроїв серед молоді та призводять до радикальних форм участі молоді в суспільно-політичному житті країни. Зростання екстремістських і радикальних настроїв посилює соціальну напругу і викликає все більше і виправдане занепокоєння в суспільстві. Таким чином, молоді громадяни поповнюють ряди екстремістських організацій, які активно використовують молодь у своїх інтересах.

Проблемна ситуація полягає у тому, що радикально-ризикована поведінка молодого покоління стає все більш актуальною. Основними причинами зростання екстремістської поведінки серед молоді є соціальна нерівність, прагнення самоствердитися у дорослому світі, недостатня соціальна зрілість, а також відсутність професійного та життєвого досвіду, а отже, відносно нестабільний соціальний статус.

Об'єкт дослідження: радикально-ризикована поведінка підлітків.

Предметом дослідження є соціальна профілактика радикально-ризикованої поведінки підлітків.

Метою дослідження є уточнення понять відносин з владою по відношенню до сформованих соціальних відносин і пов'язаної з ними радикальної ризикованої поведінки в цільовій групі підлітків. На емпіричному рівні виявити зв'язки між радикальною ризикованою поведінкою та різними факторами, що виникають у зв'язку з владою, а також із залученості в соціальні відносини. Розробити специфічні для соціальної роботи процедури, які повинні сприяти зниженню радикальної ризикованої поведінки в цільовій групі підлітків.

Для реалізації поставленої мети треба вирішити наступні завдання дослідження:

- з'ясувати стан наукової розробки проблеми соціальної профілактики радикально-ризикованої поведінки підлітків;
- уточнити зміст понять дослідження «соціальна робота», «підлітки», «радикально-ризикована поведінка», «соціальна профілактика»;
- обґрунтувати принципи та методи дослідження соціальної профілактики радикально-ризикованої поведінки підлітків;
- охарактеризувати підлітків як об'єкт соціальної роботи;
- проаналізувати особливості радикально-ризикованої поведінки в підлітковому віці;
- дослідити соціальну профілактику радикалізації підлітків;
- здійснити емпіричне дослідження рівня радикалізації підлітків;
- визначити практичні рекомендації щодо процедур по зниженню радикально-ризикованої поведінки підлітків.

Гіпотеза: соціальна профілактика радикально-ризикованої поведінки сприятиме зниженню напруги та проявів девіації в цільовій групі підлітків.

Структура роботи: кваліфікаційна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку літератури.

РОЗДІЛ 1

МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ РАДИКАЛЬНО-РИЗИКОВАНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ

1.1. Стан наукової розробки проблеми соціальної профілактики радикально-ризикованої поведінки підлітків

Психологічне неблагополуччя підлітків має значні наслідки. Багато дослідників пов'язують певні види порушень у підлітків з різноманітними формами психогенних розладів, зокрема з радикально-ризикованими станами. Неодноразово було показано зв'язок підліткової радикально-ризикованої поведінки з труднощами у спілкуванні зі старшими та однолітками, проблемами успішності. Крім того, сучасні дослідження дозволяють припустити, що недостатня увага до проблеми радикально-ризикованої поведінки у підлітків є чинником ризику в дорослому віці.

Дослідженнями в цій галузі займалися як зарубіжні, так і вітчизняні науковці: Я. П. Гирич, Т. Б. Дмитрієва, Н.В. Іовчук, А.А. Північний, А. Геззел, А. Адлер, К.Е. Ізард, Г. Сельє, З. Фрейд, Е. Еріксон та інші. Ще античні філософи зазначали, що людина в радості зовсім інша, ніж у горі, і це стосується не лише її вчинків, поведінки, зовнішності, але й характеру впливу на людей.

З 60-х років минулого століття і до сьогодні в літературі триває дискусія про необхідність розробки окремих стандартів діагностики радикально-ризикованої поведінки у дітей різного віку як окремого періоду розвитку.

Деякі дослідники вважають, що навіть значні радикально-ризиковані прояви у підлітків рідко повністю відповідають діагностичним критеріям радикально-ризикованих розладів у дорослих і потребують діагностики за допомогою інших процедур. Існує поширена думка, що діти, особливо молодшого віку, через особливості когнітивного функціонування взагалі не

здатні усвідомлювати, отже, і відчувати основні симптоми радикально-ризикованої поведінки (такі як низька самооцінка, специфічна зміна настрою, депресивне сприйняття минулого, теперішнього та майбутнього, почуття втрати сенсу життя та знецінення).

Сам термін «радикально-ризикована поведінка» з'явився відносно недавно – у ХІХ столітті, а широке поширення він набув лише в 20-30-х роках ХХ століття. Радикально-ризикована поведінка – це формування неадекватних механізмів адаптації людини до навколишніх умов, порушень у поведінці, психогенних захворювань і реакцій, конфліктних відносин, підвищеного рівня тривожності, а також негармонійний розвиток особистості.

У 60-70-х роках ХХ століття радикально-ризикована поведінка підлітків згадувалася лише у зарубіжних дослідників (Ейселер, Оффер, Раттер, Ковач).

У 90-ті роки ХХ століття та на початку ХХІ століття відбулися серйозні зміни в дослідженні підліткової радикально-ризикованої поведінки. Як у зарубіжній, так і у вітчизняній науці спостерігається значний зріст інтересу до цієї проблеми з боку загальної, вікової та педагогічної психології. З'явилися фундаментальні теоретичні праці та масштабні дослідження (Коул, Паттерсон і Капалді, Хейманс, Подільський).

Нещодавно висловлювалися серйозні сумніви щодо можливості радикально-ризикованої поведінки у дитячому віці. В основі цієї помилки були психоаналітичні традиційні теорії, які розглядали радикально-ризиковану як результат роздратування або неприйняття, спрямованого всередину себе.

Вважалося, що у дітей не має достатньо розвиненого супер-его, щоб направити агресію проти себе, тому дослідники робили висновок, що діти не здатні переживати радикально-ризиковану поведінку. Інша хибна точка зору полягала в тому, що симптоми радикально-ризикованої поведінки вважалися тимчасовими і нормальними проявами, що властиві деяким стадіям дитячого розвитку. Радикально-ризикована є ідентичною проблемою як для дітей і підлітків, так і для дорослих.

Коли було визнано факт існування дитячої радикально-ризикованої поведінки, з'явилася поширена точка зору, що ця поведінка у дітей виражається не так, як у дорослих, часто не прямим, а прихованим чином. Ці наукові погляди знайшли своє відображення в концепції замаскованої радикально-ризикованої поведінки. Вважалося, що будь-який відомий клінічний симптом у дітей, такий як дефіцит уваги, гіперактивність, проблеми з навчанням, втеча з дому, агресія і порушення сну можна розглядати як ознаку замаскованої радикально-ризикованої поведінки. Оскільки ця концепція враховувала надто багато різних чинників, її важко було застосовувати на практиці, і незважаючи на популярність, вона була відкинута. Радикально-ризикована поведінка у дітей не замаскована, а скоріше залишається нерозпізнаною, оскільки часто супроводжується іншими, більш помітними порушеннями, такими як кондуктивні розлади.

Радикально-ризикована поведінка молоді викликає занепокоєння у батьків і педагогів. Все більше вона визнається серйозною проблемою, що загрожує здоров'ю підростаючого покоління. Через це багато вчених сьогодні намагаються розкрити причини та виявити ризики радикально-ризикованої поведінки, а також можливі варіанти психокорекції.

Сучасні підлітки живуть у складному за змістом і тенденціями розвитку світі. Це зумовлено появою абсолютно нових вимог до підлітків, що ставляться до них внаслідок соціально-економічних перетворень. Різкі зміни відбулися у багатьох галузях, які мають вплив на динаміку розвитку особистості підлітка (школа, сім'я, неформальні об'єднання та інші). Засоби масової інформації не завжди відіграють позитивну роль і можуть деструктивно впливати на психіку підлітка, що стає передумовою психічних розладів, порушень емоційно-вольової сфери та девіантної поведінки.

Деякі автори розглядають радикально-ризиковану поведінку як своєрідну цивілізаційну хворобу, акцентуючи увагу на значущості стресових факторів у її виникненні. Останні роки світове співтовариство зосереджує все більше уваги на дослідженні чинників, що впливають на адаптацію особистості до

змінюваних життєвих умов, що в різний спосіб пов'язані з проблемами депресії. У зв'язку з соціально-політичними та економічними трансформаціями у житті суспільства в Україні з'явилися дослідження, спрямовані на вивчення проблем адаптації до соціальних і культурних змін. Проведено фундаментальні дослідження, що стосуються аспекту емоційного розвитку дітей і підлітків, зокрема тривожності. Вивчено такі питання, як особливості особистісного становлення умовах соціально-економічної кризи, соціальний психотравматизм підлітків, вплив соціальних змін на формування життєвих планів дітей, проблеми і переживання підлітків, що перебувають у екстремальних умовах, рефлексія проблемних життєвих ситуацій в юнацькому віці. Проте, незважаючи на актуальність проблеми, радикально-ризиковані стани у дітей і підлітків у контексті соціально-політичних і економічних змін, що відбуваються в нашому суспільстві, досліджуються недостатньо, тоді як у зарубіжній літературі їй присвячена велика кількість досліджень. Однак, незважаючи на значну кількість публікацій, вивчення цієї проблеми залишає більше питань, ніж відповідей, що значно обмежує можливості дослідників щодо корекційної роботи.

Розв'язання проблем, що виникають серед підлітків і пов'язані з радикально-ризикованими станами, не може бути здійснене без організації соціальної роботи та активізації діяльності соціальних служб для підлітків. Соціальна робота серед підлітків з радикально-ризикованою поведінкою розглядається як забезпечення найбільш сприятливих соціально-економічних умов для розвитку кожної людини та сприяння її соціальному становленню, забезпеченню всіх видів свобод та повноцінної участі особи в житті суспільства.

Забезпечення повного інтелектуального та фізіологічного розвитку особи та підготовка молодого покоління до самостійного, трудового дорослого життя вимагає створення цілої системи соціальних служб, які спеціалізуються на цих завданнях.

Основними напрямками діяльності фахівців соціальних служб є соціально-діагностична, соціально-профілактична, соціально-психологічна та корекційна робота, а також надання консультаційних послуг.

Населення і держава все більше усвідомлюють потребу у такого виду соціальних послуг.

Отже, можна узагальнити, що в сучасному суспільстві виокремилась проблематична ситуація, де для успішної реалізації економічних, культурних та соціально-політичних перетворень необхідна життєздатна, активна молодь, яка б брала участь у вирішенні важливих завдань суспільства. З іншого боку, формування певних негативних чинників у реальному житті призводить до зростання відповідних проблем — злочинності, наркоманії, зниження якості фізичного, культурного та інтелектуального розвитку.

Отже, для протидії радикально-ризикованій поведінці серед молоді необхідно застосовувати комплексний підхід для формування стійких уявлень про культуру життєдіяльності як головної мети та її самовизначення й самореалізації в сучасному світі.

1.2. Зміст понять дослідження «соціальна робота», «підлітки», «радикально-ризикована поведінка», «соціальна профілактика»

Основним поняттям роботи є ідея запобігання радикально-ризикованої поведінки підлітків. Проте перед цим варто розглянути визначення терміну соціальна робота.

Соціальна робота представляє собою специфічний вид діяльності, що спрямований на задоволення особистісних та соціальних потреб різних груп населення та створення умов, що сприяють відновленню або покращенню здатності людей до соціального функціонування. Деякі науковці визначають соціальну роботу як надання допомоги людині у кризових ситуаціях і описують її як «професійну діяльність, що використовує соціологічні, психологічні,

педагогічні методи та прийоми для вирішення індивідуальних та соціальних проблем» [2, с.98].

У більшості словників, виданих в Україні, це поняття розглядається як «цілеспрямована діяльність у суспільстві через вповноважені органи, спрямована на забезпечення належного соціального, культурного та матеріального рівня життя учасників суспільства та надання підтримки різним категоріям людей» [3, с. 57]. В результаті виникає актуальна проблема соціального захисту всіх категорій населення, створення комплексної системи законодавчо встановлених юридичних, соціальних та економічних гарантій, свобод і прав, які протидіють дестабілізуючим факторам у житті особи і забезпечують захист її інтересів. Практична реалізація цієї проблеми є недосяжною в умовах добре розвиненої системи обслуговування населення та соціального захисту. Соціальна робота має важливу роль у забезпеченні прав людини як однієї з форм соціального організаційного обслуговування та практичної конкретної діяльності. Необхідно, щоб у соціальній роботі мало місце урахування та розуміння унікальних рис різних соціальних груп, зокрема тих, хто перебуває у ситуації соціальної вразливості, їх правових пілг, потреб, а також психологічних аспектів, що характеризують окрему вікову категорію.

На основі представлених визначень можна виокремити, що в сучасних умовах розвитку соціальної роботи уваги потребують конкретні групи населення, такі як діти, діти-сироти, молодь, особи з девіантною поведінкою, жінки, літні люди та інші. Соціальна робота з різними групами населення передбачає забезпечення соціальної підтримки цим групам громадян через впровадження державою гарантованих довгострокових або постійних заходів, що спрямовані на формування умов для подолання складних життєвих ситуацій. Ці заходи направлені на забезпечення того, щоб люди відчували себе рівними з іншими громадянам у суспільстві і включають в себе надання соціальної допомоги та підтримки.

Поняття «ризикованої поведінки» стало стандартним терміном у словнику соціальних працівників і знайшло своє закріплення у Державному

стандарті соціальної послуги профілактики, хоча саме поняття не розкрито детально щодо семантичного наповнення. Сучасні методичні та наукові публікації, спрямовані на охорону здоров'я, однозначно визначають «ризиковану поведінку» як таку, що несе потенційну небезпеку для особи та її оточення. Раніше спеціалісти використовували три основні терміни для класифікації соціальної поведінки: просоціальна, девіантна і асоціальна, але з часом з'явився ще один – «ризикована поведінка», що позначає четвертий тип соціальної поведінки. «Ризикована поведінка – це поведінка, у результаті якої з'являється ймовірність виникнення порушення здоров'я чи інших небезпек, як для того, хто так себе поводить, так і для його оточення». Ризиковану поведінку не слід ідентифікувати як девіантну. Девіантна поведінка, за своїм значенням, порушує основні норми і правила, встановлені суспільством. Ризикована поведінка, в свою чергу, не завжди виходить за межі прийнятих норм, але завжди несе загрозу для здоров'я, життя та загального благополуччя. Ризикові поведінкові звички, або ті, що можуть шкодити здоров'ю, зазвичай розвиваються в пізньому підлітковому віці і значною мірою ускладнюють життя людини в майбутньому щодо її здоров'я та соціальних досягнень.

Теоретичне осмислення ризикованої поведінки як соціально-педагогічного явища та феномену здійснене у праці Т. Ф. Алексеєнко та С. В. Кушнарьова. Автори посібника «Ризикована поведінка» вказують на зниження рівня контролю за такою поведінкою соціумом як ознаку сучасності. В українських наукових джерелах трактування ризикованої поведінки підлітків співпадає з розумінням цього концепту в зарубіжних дослідженнях. Наприклад, на веб-сайті Центрів контролю захворювань (CDC) США, яка займається охороною здоров'я, можна знайти ряд документів, де обговорюється поняття «ризикована поведінка». Серед численних завдань та великих проектів CDC веде статистичний облік досліджень здоров'я підлітків. Система спостереження за поведінкою молодих людей відстежує шість основних видів поведінки підлітків, які мають значення для визначення причин смерті, втрати працездатності та соціальних проблем серед молоді та дорослих. Ці форми

поведінки часто формуються в дитинстві або на ранній стадії підліткового віку. CDC виділяє такі типи ризикованої поведінки:

- Поведінка, що призводить до травм та насильства — включає носіння зброї, участь у фізичних бійках, фізичні травми (свідки або учасники насильства), уникання відвідування школи через відчуття недостатньої безпеки там, а також спроби самогубства;

- Статева поведінка та стосунки, які можуть вести до непланованої вагітності або передачі статевих захворювань, включають такі приклади: статеві стосунки у віці до 13 років, множинні сексуальні партнери, невикористання захисту під час статевого акту, відмова від тестування на ВІЛ, вживання алкоголю або наркотиків перед або під час статевого акту;

- Вживання небезпечних речовин, які можуть призвести до серйозних наслідків, таких як травми, залучення до кримінальної активності, відмова від навчання в школі та загибель людей — включає неправильне використання лікарських препаратів, що вимагають рецепта, споживання заборонених наркотиків, таких як кокаїн, метамфетаміни, героїн, інгалянти, екстазі або галюциногени, а також вживання ін'єкційних наркотиків, що створюють високий ризик зараження захворюваннями, що передаються через кров, такі як ВІЛ та гепатит;.

- Поведінка, пов'язана з вживанням тютюну, включає спроби куріння, куріння цілої сигарети до 13 років, куріння сигарет хоча б раз на тиждень і вживання різних форм бездимного тютюну;

- Ризикова поведінка, що спричиняє нездорове харчування, включає недостатнє споживання фруктів, відсутність овочів у раціоні, відмову від молочних продуктів, вживання напоїв з високим вмістом цукру, таких як газовані напої, а також відмову від сніданку;

- Ризикова поведінка, яка спричиняє відсутність фізичного здоров'я, включає недостатнє фізичне навантаження яке включає такі фактори ризику: низьку кардіоактивність, пропуск уроків фізичної культури та тривале перебування за відеоіграми або комп'ютером більше 3 годин на день.

«Використання поняття ризикованої поведінки переводить фокус роботи з негативними явищами у підлітковому середовищі з площини захисту суспільства від небажаної активності підлітків до захисту самих підлітків від наслідків ризикованих вчинків». Сучасні дослідження також виявляють нові загрози, які спонукають підлітків до ризикованої поведінки, такі як вживання електронних сигарет та кіберактивність. Аналіз ризикованої поведінки відбувається одночасно в мікро- та макросоціальній моделях у соціально-психологічному підході. У мікросоціальній моделі основними причинами ризикованої поведінки вважають порушення міжособистісних взаємин, зокрема в сімейному середовищі.

Ризикована поведінка розглядається у контексті функціонування суспільства як особливе соціальне явище в рамках макросоціальної моделі. Це пояснюється тим, що обставини, включаючи соціальні, та індивідуальне ставлення до них (що відображає процес соціалізації підлітка), можуть викликати ризиковану поведінку. Обидва аспекти піддаються корекції і мають важливе значення у соціальній роботі. Поняття «ризикована поведінка» також згадується у дослідженнях, які не обов'язково спрямовані на підлітків. Проте саме підліткове оточення є особливо сприятливим для її виникнення. Психофізіологічні особливості, що призводять до емоційних переживань, конфліктні ситуації та пошуки самореалізації чи самоствердження, особливо в умовах відсутності турботливого дорослого, якому довіряє підліток, разом з недостатніми знаннями можуть спонукати до ненавмисного порушення правил. Підлітки, через різні соціальні чинники, можуть не усвідомлювати наслідки ризикованої поведінки, яка може включати шкідливі звички, вагітність неповнолітніх, ранні статеві стосунки, наркотичну залежність, алкоголізм, захворювання ВІЛ/СНІД і різні форми віктимізації. Основні мотиви виникнення ризикованої поведінки серед підлітків включають їх природню цікавість до нових речей, бажання випробувати власні можливості, експериментувати з різними ідеями, потребу визнання, протест проти обмежень, вплив складних життєвих обставин та недостатня інформованість. Ефективні профілактичні

заходи повинні спрямовуватися на розуміння цих причин ризикованої поведінки. Багато соціальних чинників впливають на ризиковану поведінку підлітків. Важливо пам'ятати, що поведінка відображає соціальні норми, і прояви ризикованої поведінки є виявом цих соціальних цінностей. Українські та зарубіжні дослідники погоджуються щодо небезпеки ризикованої поведінки серед підлітків. Прийняття підлітками ризикованої поведінки як норми призводить до негативних наслідків у дорослому віці, впливає на громадську думку, соціальну ситуацію в суспільстві і має відбиток на майбутні покоління.

Профілактика ризикованої поведінки в Україні зараз розглядається як надання допомоги, не зосереджуючись на «випередженні» можливих проблем. У Наказі «Про затвердження Державного стандарту соціальної послуги профілактики» (10.09.2015 № 912) зазначається, що «Профілактичні програми дозволяють у повному обсязі та комплексно здійснювати надання соціальної послуги на рівні громадян, груп осіб, які опинилися у складних життєвих обставинах, спричинених інвалідністю, віком, станом здоров'я, соціальним становищем, бездомністю, відбуванням покарання у вигляді обмеження або позбавлення волі на певний строк тощо» (Державний стандарт соціальної послуги профілактики). Профілактична діяльність має кілька напрямків: зміна поведінки (зміна уваги, рекомендації щодо повного припинення ризикованої поведінки), стимулювання зниження рівня ризикованої поведінки серед підлітків, надання інформації для зменшення негативних наслідків ризикованої поведінки.

1.3. Принципи та методи дослідження соціальної профілактики радикально-ризикованої поведінки підлітків

Для будь-якого дослідження визначення його методології має велике значення.

Методологія охоплює систему методів наукового пізнання та відображення реальності, а також сукупність принципів, категорій і законів діалектики, які використовуються для отримання нових знань.

Одним із найважливіших принципів діалектики є принцип історизму, що полягає в розгляді предметів у їх розвитку та зміні. Історичний підхід до предмету включає аналіз основних етапів та тенденцій його появи, розвитку і функціонування [1, с. 24]. Використання цього принципу дозволяє відстежити історію формування соціальної роботи з підлітками з радикально-ризикованою поведінкою. Також принцип історизму дозволяє розглянути радикально-ризиковану поведінку як явище, що формується у людини протягом певного часу під впливом певних факторів.

Принцип загального зв'язку і взаємозалежності відіграє важливу роль у наукових дослідженнях. Йдеться про те, що навколишній світ є єдиним цілим, певною системою, в якій кожен предмет нерозривно пов'язаний з іншими предметами і постійно взаємодіє з ними. Кожен елемент не лише знаходиться у взаємозв'язку з іншими явищами та зовнішніми проявами, але й має в собі багато внутрішніх сторін, аспектів, відносин і зв'язків [4, с. 24]. При вивченні радикально-ризикованої поведінки як складової самосвідомості враховується принцип загального зв'язку і взаємозалежності, що розкриває взаємозв'язок цих явищ. Також цей принцип проявляється у зв'язку і взаємозалежності психологічних особливостей підлітків та розвитку їхньої самооцінки, а також у взаємодії між рівнем самооцінки людини і її поведінкою у повсякденному житті.

З положення про взаємообумовленість та загальний зв'язок всіх явищ виникає один із основних принципів діалектики — всебічне розглядання предметів і явищ реальної дійсності. Вірне розуміння будь-якої речі можливе

лише тоді, коли вивчена повна сукупність її внутрішніх і зовнішніх аспектів та зв'язків. Щоб дійсно глибоко і всебічно пізнати предмет, потрібно охопити всі його сторони, всі зв'язки і взаємодії в їх системі, зокрема, визначити основну, ключову сторону [3, с. 51].

Принцип об'єктивності, що вимагає точного відображення стану дослідження підліткової радикально-ризикованої поведінки, передбачає розроблені методи її діагностики та технології для її формування.

Термінологічний принцип охоплює аналіз історії термінів і їхніх визначень, розробку або уточнення обсягу термінів та змісту, встановлення взаємозв'язків і ієрархій між ними, а також їхнє місце в теоретичній схемі дослідження. Цей принцип використовується для чіткого визначення ключових понять дослідження.

Для вивчення радикально-ризикованої поведінки підлітків застосовуються загальні і спеціалізовані дослідницькі методи.

Загальні методи використовуються переважно на теоретичному рівні наукового дослідження. Деякі з них можуть мати застосування і на емпіричному рівні.

Серед загальних методів наукового пізнання, що застосовуються в дослідженні, варто зазначити аналіз, синтез та аналогію.

Аналіз, що походить від грецького слова «analysis» (розклад, розчленування), є методом наукового пізнання, який передбачає уявне розчленування об'єкта дослідження на його складові елементи з метою вивчення його структури, окремих ознак, якостей, внутрішніх зв'язків та відношень. Аналіз як логічна операція є необхідною складовою кожного наукового дослідження і зазвичай становить його першу стадію, коли дослідник переходить від опису об'єкта до виявлення його структурних особливостей, складу та якостей [2, с. 96]. У даному дослідженні формування радикально-ризикованої поведінки у підлітків вивчається за допомогою аналізу окремих факторів, які впливають на цей процес. Аналіз радикально-ризикованої поведінки та методів її формування дозволяє отримати детальнішу інформацію

про це явище. Аналіз також використовується для розкриття психологічних особливостей підлітків, оскільки кожна з цих особливостей характеризується окремо.

Аналіз, як важливий метод пізнання, є лише одним з етапів наукового дослідження. Після того як проведено аналіз окремих частин об'єкта дослідження, настає наступна стадія — синтез.

Синтез (від грецьк. «synthesis» – з'єднання, порівняння) є методом наукового пізнання, який передбачає уявне об'єднання складових частин, якостей, елементів та зв'язків досліджуваного об'єкту, розчленованого в результаті аналізу і вивчення цього об'єкту як єдиного цілого [3, с. 97]. Таким чином, на основі отриманої інформації про види радикально-ризикованої поведінки та психологічні особливості підлітка можна надати загальну характеристику процесу формування радикально-ризикованої поведінки серед підлітків.

Аналіз і синтез взаємодоповнюють один одного як методи дослідження. Аналіз зосереджується переважно на тих специфічних рисах, що роблять окремі елементи відмінними один від одного. В свою чергу, синтез відкриває те загальне, що об'єднує частини в єдине ціле.

При дослідженні якісних зв'язків між предметами і явищами реальної дійсності, ми не можемо одразу охопити їх в усіх аспектах. Ми розглядаємо їх поступово, крок за кроком розкриваючи нові якості. Після того як вивчено деякі якості предмета, можна помітити, що вони співпадають з якостями іншого дослідженого предмета. Встановивши таку схожість і побачивши велику кількість спільних ознак, можна припустити, що інші якості цих предметів також співпадатимуть. Таке мислення лежить в основі аналогії.

Аналогія — це метод наукового дослідження, що ґрунтується на порівнянні схожості об'єктів певного класу у деяких аспектах для висновків про їх схожість у інших аспектах [1, с. 105]. Під час аналізу формування радикально-ризикованої поведінки серед підлітків, використання методу аналогії корисно для визначення подібності таких явищ, як радикально-

ризикованої поведінки загалом і радикально-ризикованої поведінки серед підлітків. На основі знань про радикально-ризиковану поведінку можна встановити її ознаки у підлітків.

Таким чином, застосування загальних методів дослідження, таких як аналіз, синтез, аналогія, дозволяє більш ефективно визначити теоретичні аспекти формування радикально-ризикованої поведінки серед підлітків. Спеціальні методи дослідження дозволяють глибше вивчити цю проблему на практиці. Використовуючи принципи дослідження, такі як принцип історизму, загального зв'язку, об'єктивності, всебічного розгляду предметів і явищ, термінологічний принцип, ми можемо отримати чітке уявлення про проблему радикально-ризикованої поведінки у підлітків та особливості її формування.

Багато дослідників займалися вивченням проблеми підліткової радикально-ризикованої поведінки. Зокрема, до аналізу цієї проблеми зверталися В.О. Сухарев, Є.С. Авербух, П.К. Анохін, Б.Д. Карвасарський, Ю.І.Слисєєв, В.Н. Синицький, а також Жюль Фальре, Жюль Байарже, Карл Кальбаум. Це, однак, не виключає можливості подальшого дослідження цієї теми.

У цьому дослідженні доцільним є аналіз таких понять, як «соціальна робота», «підлітки», «радикально-ризикована поведінка», «соціальна профілактика» та інші.

Підлітковий вік є часом формування свідомості суб'єкта. В цей час у людини формуються уявлення про світ і своє місце в ньому.

Ефективність наукового дослідження забезпечується використанням принципів діалектики і загальних наукових методів, а також спеціальних методик. У даній роботі застосовуються такі принципи наукового пізнання: принцип історизму, принцип загального зв'язку і взаємозалежності, принцип всебічного розгляду предметів та явищ, що використовується при дослідженні видів радикально-ризикованої поведінки та особливостей її формування у підлітковому віці; принцип об'єктивності, який ураховується протягом всього

дослідження; термінологічний принцип, що враховується під час аналізу основних понять та термінів дослідження.

Використання загальнонаукових методів, таких як аналіз, синтез та аналогія, сприяє більш ефективному вивченню особливостей формування радикально-ризикованої поведінки серед підлітків і аналізує фактори, що впливають на цей процес. Спеціальні методики, застосовані у цьому дослідженні, дозволяють ретельно вивчити особливості радикально-ризикованої поведінки підлітків на практиці.

РОЗДІЛ 2

ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ РАДИКАЛЬНО-РИЗИКОВАНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ

2.1. Підлітки як об'єкт соціальної роботи

Підлітковий вік — один з найважливіших етапів життя людини. У підлітковому віці, який часто вважають періодом сильних емоційних потрясінь, люди переживають різноманітні кризи та переживання, які можуть суттєво вплинути на їхнє майбутнє [32]. Поведінка людини мотивується потребою належати до чогось, мати місце в групі. Крім того, підлітковий вік можна розглядати як пошук власної ідентичності, оскільки люди борються з почуттям незахищеності та страхом перед невідомим майбутнім та своїм місцем у ньому. Середовище, в якому людина народжується і росте, має великий вплив на розвиток його особистості. Відносини в сім'ї, в школі і між однолітками відіграють важливу роль в житті підлітків і формують їх загальне сприйняття себе і свого оточення. Через них людина також стикається зі звичаями, традиціями, цінностями, моральними принципами або законами, якими керується дане суспільство [32]. Багато людей приєднуються до екстремістських угруповань з соціальних причин. Коли люди починають радикалізуватися, вони часто відриваються від своїх звичайних, основних видів діяльності та груп дружби. Вони також можуть не погоджуватися і створювати конфлікти з сім'єю та друзями через політичні чи ідеологічні погляди [29].

Обстановка, в якій росте підліток, як він проводить вільний час, з ким дружить, має чималий вплив на те, які цінності визнає підліток. Через них індивід також стикається зі звичаями, традиціями, моральними принципами і законами, які регулюють це суспільство [32]. Прихильність і вплив, які є результатом цих соціальних відносин — є ключовими для ризикованої поведінки підлітків, яка, у свою чергу, призводить до радикалізації [33].

Розрив соціальних зв'язків може призвести до пошуку нових, а також встановлення відносин з радикалізованими особами або групами. Наприклад, якщо підліток соціально ізольований, самотній і йому не вистачає спілкування, він буде намагатися знайти підтримку у людей, які його приймуть. Процес радикалізації, як правило, запускається при контакті з радикалізованим середовищем. Діяльність радикальних угруповань дозволяє за короткий час зміцнити соціальні відносини до такої міри, що вони стають такими ж міцними, як і сімейні [43].

Період підліткового віку є важливим періодом, коли підлітки шукають своє місце у світі та мають потребу в груповій ідентичності. Тому відносини з однолітками набувають важливого значення, замінюючи сім'ю як джерело безпеки і задоволення потреб підлітка [16]. Стосунки з однолітками мають велике значення для підлітків, тому що через ці стосунки підлітки намагаються задовольнити свою потребу в приналежності до чогось і почуття власної гідності, і вони здатні задовольнити певні важливі психологічні потреби, такі як потреба в стимуляції — участі в різних видах діяльності та обміні досвідом за допомогою музики. Однолітки також задовольняють потребу в орієнтації та осмисленому навчанні, і поступово замінюють сім'ю у сфері задоволення потреби в емоційній безпеці та безпеці [20].

Потреба в самоствердженні підлітка настільки сильна, що він готовий відмовитися від своїх думок, переконань, принципів, вчинити всупереч своїм моральним нормам тільки заради визнання однолітками. Нерідко така потреба спонукає підлітків до радикально ризикованої поведінки. У підлітковому віці стосунки між однолітками стають набагато інтенсивнішими та вимогливішими, оскільки дружні стосунки цінуються більше, і молоді люди звертаються до ширшого кола друзів. Підлітки, як правило, обговорюють свої проблеми, почуття та страхи з найкращими друзями, а не з батьками [10]. Екстремістські ідеї поширюються найчастіше в невеликих соціальних групах і найчастіше в групах однолітків, що співпрацюють.

У групах однолітків дозвілля часто проводиться невідповідним чином, але вони також є джерелом різних соціопатологічних явищ. Саме в групах однолітків, частиною яких, як правило, є підлітки, порушуються норми [43].

На цьому етапі життя соціальна інклюзія стає ключовою, оскільки вона включає процес самопізнання, ідентифікації цінностей і прагнення до незалежності. У підлітковому віці підлітку дуже важливо підтримувати соціальні зв'язки, створювати нові стосунки з однолітками [26]. Коли підлітки намагаються створити власну ідентичність і дистанціюватися від сім'ї, вони покладаються на встановлення контактів за межами свого найближчого оточення. Саме тут група однолітків відіграє важливу роль, полегшуючи цю взаємодію. Якщо рівень соціальної інклюзії добрий і проходив у відповідній групі однолітків, це може сприйматися як захисний фактор [28]. У деяких випадках може мати місце невідповідна соціальна інклюзія, що робить соціальну інклюзію фактором ризику. Іншою стороною хорошої інклюзії є її низький показник, що може призвести, наприклад, до переживання самотності або відторгнення з боку однолітків. Підлітки сприймають це дуже негативно, і це також може вплинути на їхню поведінку таким чином [28].

Завдяки членству в групі однолітків підлітки набувають соціального статусу і самоповаги. Якщо підліток не вписується в групу, він сприймає це як соціальну стигму [14]. Підлітки часто поведуться відповідно до поведінки членів своєї групи однолітків, тому що хочуть, щоб їх поважали її члени. Як наслідок, ризикована поведінка групи може вплинути і на підлітка. Якщо він хоче досягти вищого статусу, йому доведеться підвищити рівень ризикованої поведінки [28]. Однолітки впливають на розвиток ризикованої поведінки, яка може бути двоякою. У першому випадку вони виступають гальмом ризикованої поведінки або безпосередньо впливають на те, що ризикована поведінка не відбувається зовсім. В останньому випадку вони ініціюють і заохочують ризиковану поведінку [42].

Однолітки можуть впливати на радикальну поведінку в групі або диктувати її, тому індивід може бути схильний до радикальних рішень і

поведінки через це. Є випадки, коли було показано, що домагання з боку однолітків зменшують радикалізацію. Але бути жертвою домагань з боку однолітків може сприяти інтересу до радикальної поведінки, щоб полегшити почуття несправедливості [30]. У наступному розділі ми розглянемо сім'ю як фактор ризику радикалізації.

Сім'я є найважливішим і головним соціалізуючим фактором підлітків — особливо у формуванні цінностей. Підлітки часто беруть з сім'ї базові моделі поведінки, які потім застосовують в суспільстві. Підлітки часто змінюють стосунки з батьками, і друзі починають мати для них більше значення [8].

Батьківський авторитет — це перш за все продукт сімейного спілкування, який постійно формується в процесі взаємодії батьків і дітей в даному соціально-економічному контексті. Батьківська влада є відносною і вимагає активної участі дитини, щоб стати законним та інституціоналізованим аспектом повсякденного сімейного життя. Якість батьківського авторитету завжди відображає визнання авторитету і роль дитини у формуванні сімейних відносин [23].

Фактори ризику в сім'ї є одними з найсильніших факторів різних асоціальних проявів, в тому числі і радикалізації. Існує кілька емпіричних досліджень, які виявляють сімейні фактори, пов'язані з радикалізацією, але передбачають як фактори ризику, так і захисні фактори. Деякі результати свідчать про те, що сім'я може мати прямий вплив на радикалізацію. За словами Борнштейна [45], батьки можуть безпосередньо впливати на своїх дітей через спадщину, переконання або поведінку. Так само нестабільність сім'ї, така як втрата членів сім'ї, розлучення, домашнє насильство, зловживання психоактивними речовинами, можуть підживлювати процес радикалізації [45].

На розвиток ризикованої поведінки в основному впливає сімейна атмосфера, думки, переконання і установки обох батьків. Спостерігаючи за людьми та стосунками між членами сім'ї, дитина набуває базової картини світу [32]. Всі набуті навички та вміння трансформуються у відносини, які індивід створює в процесі соціалізації. Все, що він отримує від сім'ї, багато в чому

визначає його спосіб мислення і дії [32]. Також важливою є толерантність батьків до девіантної поведінки та вплив батьків на поведінку їхніх дітей, адже підлітки можуть повторювати ризиковану поведінку батьків [24].

Важливим аспектом також є стиль виховання, який застосовують батьки. У разі ризикованої поведінки підліток може зіткнутися з авторитарним стилем виховання, таким як надмірно опікуюче, караюче, непослідовне і амбівалентне виховання, надмірний перфекціонізм. Батьки утверджують владу, і з підлітком не вистачає двостороннього спілкування. Потрібне послух і повага до авторитету. Така поведінка батьків залишає у підлітка риси особистості і способи поведінки, які проявляються в основному в тому, що підлітки схильні до соціальної ізоляції, самотності [42].

Причиною радикалізації можуть бути і економічні обставини, з яких походить сім'я. У ситуації, коли батьки не в змозі забезпечити хороші умови для виховання і навчання підлітка, він може опинитися в середовищі, яка може негативно вплинути на нього і вплинути на рівень радикалізації [32].

Важливим аспектом також є те, що більшість батьків не обговорюють і не намагаються вплинути на думку своїх дітей або не звертаються за допомогою до третіх осіб, таких як соціальні служби, школа, члени сім'ї. У цьому випадку батьки не знають про схильність дитини до радикальних ідей [45].

Авторитет (від латинського *auctor* – гарант, зразок для наслідування, приклад, *auctoritas* – вплив, влада) розуміється як шанована серйозність особистості, яка надається її винятковим і провідним положенням ієрархії соціального статусу або винятковими особистими якостями чи заслугами [37].

Зазвичай підлітки відкидають авторитети, такі як батьки, вчителі, критично ставляться до них і готові надати їм авторитетну позицію лише тоді, коли вважають, що вони цього заслуговують [20]. Спілкування між дорослими та підлітками зазвичай має підвищену напругу та багато конфліктів, які є результатом зусиль підлітків щодо рівноправного партнерства [7]. Взаємне нерозуміння часто зустрічається в спілкуванні між дорослими і підлітками. Підліток хоче, щоб його сприймали як рівноправного партнера в спілкуванні, і

якщо він відчуває, що це не так, він перестає бути готовим до спілкування або провокує. Підлітки часто схильні постійно сперечатися, вони не бажають слухати дорослих, повторюють свою правду знову і знову [20].

Радикально налаштовані підлітки без поваги спілкуються із загальноприйнятими авторитетами. Причина цього в тому, що підлітки не вважають себе тими, хто поділяє з ними одну думку. У шкільному середовищі вони висловлюються нахабно, зарозуміло, переривають мову або демонстративно підтримують свою думку криками, стуками, а також часто демонструють свій опір авторитетам, навіть театралью виходячи з кімнати [32]. Дорослі стають бар'єром, на якому підлітки вихлюпують свій гнів або образу і не виявляють до них поваги. Усіх, хто не підтримує екстремістську ідеологію і не бореться з нею, вважають ворогами. Для підлітків з ризикованою радикальною поведінкою авторитет – це людина, яка надихає їх на боротьбу за свою ідеологію [32]. Найчастіше молодь наслідує дорослим, особливо їх поведінкові особливості, а також шкідливі звички. Вона може проявлятися у вживанні алкоголю, курінні, пробуванні різних наркотичних засобів, унікальному стилі. Тому важливо акцентувати увагу на соціальних відносинах підлітка та його взаєминах з авторитетними фігурами як одному з факторів радикалізації. Знаменитості, історичні особистості також можуть бути авторитетом для підлітка, і він може спробувати пристосуватися до цієї моделі поведінки і дій.

У період підліткового віку соціальне середовище виходить на перший план, і одним з головних стає бажання виділитися, бути поміченим, завоювати авторитет серед однолітків. Вибуховість підлітка часто пов'язана з бажанням продемонструвати свою зрілість всім оточуючим. І це твердження призначене не тільки для однолітків, а й для дорослих – батьків і вчителів. Така поведінка може призвести до ризикованої поведінки, тому важливо проводити різні види профілактичних заходів.

2.2. Особливості радикально-ризикованої поведінки в підлітковому віці

Радикальна ризикована поведінка може відноситися до різних видів екстремальної поведінки, які можуть бути пов'язані з різними причинами — насильницькими, релігійними та політичними. Ці причини можуть мати небезпечні наслідки для підлітків та їхнього оточення. Наприклад, схильність до насильства або злочинність можна вважати радикальною ризикованою поведінкою підлітків.

Існують факти ризику на трьох рівнях, які можна додатково класифікувати на особисті та соціальні [28]:

- індивідуальні (низька самооцінка, невідповідні групи однолітків, низька залученість до школи);
- сім'я (погана комунікація, неадекватні моделі поведінки, ризикована поведінка з боку батьків, низький батьківський контроль);
- навколишнє середовище (негативний клімат у школі, низький соціально-економічний статус, погані взаємини з дорослими).

Молоді люди виражають свою дистанцію від світу «дорослих», чії принципи вони відмовляються прийняти різними способами, наприклад, вандалізмом [24]. Це також можуть бути підлітки, які симпатизують екстремістському руху, але їхня діяльність обмежується відвідуванням концертів або придбанням літератури на екстремістську тематику, але самі вони не є членами жодної з екстремістських груп [25].

Одним із симптомів ризикованої поведінки є радикалізація. Початки радикалізації часто спостерігаються в молодому віці, коли індивіди виявляють симпатії до екстремізму різними способами: активна участь у заборонених заходах, носіння забороненої символіки в громадських місцях, насильницькі дії проти певних соціальних груп [25].

Підлітки, як правило, вразливі до радикалізації та насильницького екстремізму. У цей період можуть відігравати роль етапи життєвого циклу, зміни соціальної ідентичності та зміни, які зазвичай пов'язані з молоддю [47].

Радикалізація та пов'язані з нею проблеми, такі як екстремізм, є важливими проблемами нашого світу. Радикалізм — це кінцевий стан процесу радикалізації, що походить від латинського «radix», що означає «корінь». Ставлення до радикалізму залежить від конкретних культурних і соціальних умов, від цінностей, традицій і норм конкретного суспільства [40]. Радикалізацію можна вивчати з позицій соціальної психології, педагогіки, історії, соціальної та культурної антропології, релігієзнавства, політології, юридичних наук і соціології. Соціальні процеси являють собою різноманітні зовнішні впливи, взаємодії та взаємодію різних компонентів, які спричиняють зміни в суспільстві та в житті індивідів [40].

Радикалізація – це процес, під час якого індивіди або групи під впливом радикальної політичної чи релігійної ідеології залишають культуру, систему цінностей даного суспільства та створюють власну систему цінностей, яка не відповідає основним принципам демократичного суспільства [27].

Радикалізацію можна розуміти як поступове формування думок та ідей, що підтримують екстремізм, і є основою для переходу до екстремізму [28]. На думку Кейса Ван Ден Боса (2018), радикалізація – це процес зростання готовності сприяти та/або підтримувати радикальні зміни в суспільстві, які становлять загрозу демократичному правопорядку [46]. Радикалізація може бути процесом як внутрішньоособистісним (на рівні індивіда), так і міжособистісним, у формі радикалізації групи, спільноти, субкультури [40].

Радикалізація – це процес, який характеризується взаємодією, яка не відповідає демократичному соціальному контексту [38].

За словами Абасса (2023), радикалізація — це процес, за допомогою якого люди приймають насильство як метод досягнення своїх політичних цілей, і, як правило, відбувається, коли людина відчуває загрозу або відчуває труднощі, такі як нерівність, несправедливість, дискримінація та багато інших [5]. Це складне явище, яке може контролюватися, а може і не контролюватися зовнішніми факторами, але залежить від власного суб'єктивного досвіду індивіда.

Радикалізація може відбуватися на кількох рівнях: індивідуальному, колективному та соціально-політичному. Можна впливати на особистий спосіб життя, групову поведінку чи дії громадянського суспільства і навіть на базову політичну структуру всього суспільства [41]. На цих рівнях Існує 12 механізмів, які стосуються процесу радикалізації: особиста віктимізація, політична несправедливість, приєднання до радикальної групи та приєднання до себе, прийняття радикальною групою, спроба заручитися підтримкою, визначення себе проти державної влади, процес радикалізації всередині групи, масова мобілізація прихильників під впливом ворожих дій, ненависть, механізм мучеництва, підвищений ступінь згуртованості групи під впливом ізоляції та загрози [40].

Характерними для радикалізації є суттєві атрибути [40]:

- процесуальність і динамізм (радикалізація — динамічний процес, який має свій початок, хід, результат, кульмінацію);
- інтерактивність (радикалізація виражає складні відносини між індивідом і соціальними суб'єктами, які стають соціальними факторами радикалізації — групою, суспільством, соціальним середовищем);
- багатовимірність (радикалізація проявляється на всіх рівнях — макросоціальному і мікросоціальному, причому у всіх секторах суспільства);
- нормативність (радикалізація характеризується поведінкою, що відхиляється від певних норм — правових, моральних, культурних, цивілізаційних, релігійних).

Окремими симптомами радикалізації є [40]:

- зміна імені та використання псевдоніма. Багато екстремістів використовують прізвиська, щоб приховати свою справжню особистість;
- зміна фасону одягу. У разі релігійної радикалізації може бути перевага релігійному одязі;
- зміна зовнішнього вигляду;
- татуювання, модифікації тіла;

- спроба налагодити контакт з лідерами радикального руху. Найчастіше перший контакт здійснюється через соціальні мережі;
- володіння пропагандистськими матеріалами — різними книгами, брифінгами, доктринами, маніфестами, журналами, що прославляють бажану ідеологію;
- володіння рекламною продукцією та відповідними реаліями, такими як прапори терористичних організацій, держав, що пропагують насильство, релігійного характеру;
- зміна релігійної практики;
- моніторинг сайтів і чатів з екстремістським контентом;
- прославляння насильства. Це ризик медійних історій, де позитивний герой поводить жорстоко.

Факторами ризику ми вважаємо ті детермінанти, які збільшують ймовірність майбутніх дезадаптивних наслідків, і Schmied and Tully [28] поділяють їх на кілька груп:

- індивідуальна — особистісні змінні, затримка розвитку, депресивні симптоми;
- сім'я — низький соціально-економічний статус, психічні захворювання, сімейні конфлікти, примусове батьківство;
- одноліток — неприйняття однолітка, приналежність до девіантної групи однолітків;
- школа — академічна неуспішність, низька залученість в школу;
- спільність — сусідство, бідність.

Найбільш значущими причинами підліткової радикалізації [27] є:

- Суспільство проти особистісної ідентичності — однією із завдань розвитку підліткового віку є формування ідентичності, яка характеризується експериментуванням, визначенням себе у зв'язку з цінностями батьків, суспільства тощо. У цей період привабливі установки, які суперечать сімейним цінностям або шкільним цінностям;

– Відсутність почуття приналежності та нереалізована потреба кудись належати – діти та молодь часто виростають у неповних сім'ях, вони не мають досвіду спільного проживання у функціональних спільнотах. Багато з них відчують себе ізольованими і відкинутими серед своїх однолітків. Тому для підлітків і груп з радикальними або екстремістськими поглядами вони можуть бути компенсацією за незадоволену потребу в приналежності;

– Ера інформації — сучасне покоління молодих людей (Generation Z, iGeneration, digital children або App Generation) з раннього дитинства в світі технологій. Вони вміють добре з ними поводитися, регулярно користуються засобами масової інформації та соціальними мережами, цифровими технологіями, інформацією та соціальними контактами. Перевагою для цього покоління може бути наявність широкого кола інформації, що становить загрозу, оскільки їм часто не вистачає достатніх навичок для критичного вивчення та сортування інформації.

На думку Сігела [39], радикалізація не обов'язково означає, що людина на шляху до насильницького екстремізму, але ми можемо розуміти її скоріше як наполягання на позиції, яка відкидає будь-яке інше ставлення та заохочує радикальні дії. Процес радикалізації також може прискорити велика подія у сфері міжнародних відносин, така як військова інтервенція, окупація, міжнародні санкції. Ще одна важлива подія, пов'язана з радикалізацією індивіда, може бути пов'язана з ситуацією в сім'ї чи громаді [40]. Детермінанти, які можуть призвести до виникнення та розвитку радикалізації та екстремізму у підлітків, можна розділити на категорії [25]:

- особистий досвід соціальної ізоляції в дитинстві;
- жорсткий або конфліктний стиль виховання;
- досвід насильства в дитинстві (булінг, CAN-синдром тощо);
- суб'єктивно підвищене сприйняття насильства як такого;
- безглузде дозвілля;
- приналежність до групи, яка схильна до соціальних відхилень;
- високі вимоги оточення, пов'язані зі страхом невдачі;

- розчарування власним соціальним статусом;
- некритичний погляд на себе, занижена самооцінка;
- проблемна поведінка в шкільному середовищі.

У категорію соціальних підходів, що пояснюють причини екстремізму серед підлітків, входить і поняття модернізації. Ця концепція передбачає, що за тенденціями до радикальної поведінки та екстремізму стоїть недостатня адаптивність до соціальних умов, що швидко змінюються, втрата орієнтації та індивідуалізація суспільства [25].

Теорія і моделі радикалізації розглядають широкий спектр соціальних і політичних чинників. Розглянемо докладніше модель піраміди, модель радикалізації/дерадикалізації, модель метафори сходів.

Кларк Макколі та Софія Москаленко [40] наголошують у моделі піраміди, що лише невелика частина людей, які радикалізуються, стають терористами. Від основи до вершини піраміди підвищена радикалізація думок, почуттів і поведінки відповідає більш високому рівню. Межі між рівнями піраміди є ключовими перехідними точками радикалізації.

Модель піраміди орієнтується на відповідну підтримку і соціальний розвиток особистості з метою усунення радикальної поведінки. У цій моделі дві піраміди [40]:

- Піраміда думок — основу складають індивіди, які є політично нейтральними, на більш високому рівні є індивіди, яких можна охарактеризувати як симпатиків, на вершині піраміди знаходяться індивіди, які відчувають моральну відповідальність за початок насильницької діяльності.

- Піраміда дії — індивіди не виявляють ніякої активності по відношенню до групи, на більш високому рівні цієї піраміди знаходяться індивіди, які здійснюють активність всередині групи. Вершиною цієї піраміди є люди, яких можна охарактеризувати як радикалів.

Модель піраміди поділяється на чотири рівні [43]:

– Вершину піраміди (4-й рівень) складають активні радикалізовані особистості, переважно ті, хто активно порушує правові норми, щоб сприяти радикалізації в суспільстві;

– Група симпатиків займає своє місце на рівень нижче (3-й рівень). Навіть якщо самі люди не здійснюють жодних радикальних, насильницьких дій, вони можуть надати підтримку тим, хто знаходиться на вершині піраміди;

– Нижчий рівень (рівень 2) – це набагато більша група, яка представляє всіх індивідів і групи, які вони вважають вразливими до радикалізації;

– У самому низу піраміди (рівень 1) знаходиться більш широке співтовариство.

Радикалізація може відбуватися на різних рівнях. Макколі та Москаленко (2008) виділяють 12 механізмів радикалізації, які поділяються на три рівні – індивідуальний, груповий та масовий [40].

На індивідуальному рівні існують механізми, які пов'язані з радикалізацією окремих індивідів [40]:

– особиста віктимізація — механізмом радикалізації є помста, яка формує мотив терористичного акту, який індивід сприймає як справедливу відплату за матеріальну або нематеріальну несправедливість;

– політичне невдоволення — індивід реагує на політичні події, а мотивацією може бути незгодне ставлення, яке може призвести до насильницького акту;

– індивідуальна радикалізація при приєднанні до радикального угруповання — «слизька доріжка» — типовий вступ індивіда в терористичне угруповання відбувається повільно і поступово, рідко буває так, щоб індивід перетворювався в активіста, раптово пішовши на якийсь великий ризик;

– індивідуальна радикалізація при вступі в радикальну групу — «сила любові» — індивіди вербуються в терористичну групу через особисті стосунки з існуючими терористами, вербування шляхом соціальних контактів.

Груповий рівень [40]:

– групова радикалізація в групах однодумців — заснована на експериментальній моделі, яка отримала назву «груповий зсув крайнощів» або «групова поляризація», в якій політичні погляди демонструють два типи змін — підвищення згоди з питання думки і зміна середньої думки членів групи;

– групова радикалізація в ізоляції і загрозі — моделлю цього виду радикалізації є сильна згуртованість, яка розвиває невеликі бойові групи. Високий рівень злагодженості в групі означає дуже сильний тиск на згоду членів групи, дотримання поведінки і внутрішній ціннісний консенсус;

– групова радикалізація в конкуренції за рівну підтримку — група, як і індивіди, може отримати більш високий статус, роблячи більш радикальні дії на підтримку своєї справи;

– групова радикалізація в конкуренції з державною владою — конденсація. Група організовує публічну акцію або протест, а державна влада використовується для придушення групи, часто у формі поліцейської реакції, яка може включати невідвільне насильство або певне скасування громадянських прав або прав людини. Для активістів динаміка конденсації працює. З усіх, хто зробить перші радикальні кроки — вони приєднуються до незаконного зібрання. Радикалізація шляхом конденсації залежить від міцності емоційних зв'язків між індивідами, особливо зв'язків з індивідами, які страждають від реакції держави на радикальний виклик;

– групова радикалізація у внутрішньогруповій конкуренції. Конкуренція за соціальний статус всередині груп може призводити до конфліктів, де межі між особистими і політичними цілями втрачаються.

Рівень маси [40]:

– масова радикалізація в конфлікті із зовнішньою групою — «політика джиу-джитсу». У великих групах посилення на згуртованість часто замінюється посиленням на ідентифікацію всередині групи. Масова радикалізація зовнішньою атакою настільки надійна, що її можна використовувати як стратегію. Ця стратегія називається політикою джиу-джитсу — застосування сили противника проти нього;

– масова радикалізація із зовнішньою групою — ненависть. Ненависть — це крайня форма негативної ідентифікації, яка включає в себе ідею про те, що члени ворожої групи поділяють злу сутність. Ненависть — це можливість випробувати масу емоцій в залежності від того, що відбувається з ненависною мішенню;

– масова радикалізація в конфлікті із зовнішньою групою — мучеництво. Радикальні угруповання намагаються зберегти пам'ять про своїх мучеників.

Метафору сходів пояснює іранський психолог М. Могаддам і пояснює процес радикалізації на індивідуальному рівні як сходи з окремими «поверхами» [34]. Вся концепція працює з цокольним поверхом і п'ятьма поверхами, причому кожен поверх характеризується певними психологічними процесами. Сходи ведуть на наступні поверхи, і людина вирішує, чи відкривати інші двері, спираючись на свою уяву. Піднімаючись сходами, індивід має все менше вибору, що, у свою чергу, призводить до того, що вся ситуація закінчується або знищенням інших, або знищенням себе, або знищенням себе та інших [40].

На першому поверсі будівлі індивід відчуває почуття несправедливості та відносної депривації. Перший поверх — це вхідний поверх з найбільшою кількістю особин. Переважна більшість людей на першому поверсі не перетворюють своє невдоволення на дії, але деякі це роблять, і таким чином стають на один поверх вищими [43]. На цьому етапі індивід може бути радикалізований екстремістськими групами, які пропонують чітке почуття ідентичності. Підлітки можуть потрапляти під вплив однолітків, друзів, які симпатизують радикальним рухам, і зазнавати справжньої дискримінації або несправедливого ставлення [36].

На першому поверсі люди намагаються знайти спосіб покращити свою життєву ситуацію та досягти більшої справедливості. На цьому поверсі робиться спроба досягти індивідуальної мобільності, яка б змінила відчуття несправедливості та позбавлення [40]. На цьому етапі індивід може схильний

списувати свої невдачі в досягненні цілей не з обставинами, а з дискримінацією, він починає втрачати довіру до авторитету, все більше усвідомлює групову ідентичність і ідентифікує себе з однією групою, у пошуках чіткої та сильної ідентичності він стає чутливим до зовнішніх впливів нових друзів і груп [36].

На другому поверсі будівлі живуть люди, сповнені гніву та розчарування [40]. Вони відчувають гнів на конкретного ворога, який, на їхню думку, є причиною їхнього почуття несправедливості. На цьому поверсі у нього з'являється інтерес до радикальної ідеології та поведінки. Індивід може змінювати свою зовнішність, включаючи одяг, татуювання, змінювати ідентичність, змінювати свою поведінку, групу однолітків, поводитися загрозово по відношенню до членів іншої групи, мати підвищене почуття гніву до суспільства, погіршення успішності в школі [36].

На третьому поверсі ці особи поступово знайомляться з мораллю та ідеологією терористичних організацій [40]. Людей, які знаходяться на третьому поверсі, часто шукають радикальні організації, які вмовляють їх вступити до них. Роль радикальної організації значною мірою знаходиться на третьому поверсі, де відбувається навчання і «моральний обов'язок». Люди беруть участь у заходах, щоб переконати їх у тому, що цілі радикальної організації також є їхніми цілями. Використання таких методів, як ізоляція, скритність, страх, сприяє моральному відокремленню від решти суспільства та прив'язаності до радикальної організації та її підтримки [43].

На четвертому поверсі шляху назад немає, і це типово, що люди переймають традиції, методи, тактику та знайомляться з цілями терористичної діяльності [40]. У більшості випадків людей набирають в організацію на більш тривалий термін. На цьому поверсі радикалізований індивід функціонує як член групи, яка дає йому відчуття приналежності разом з необхідною підтримкою і повністю віддана екстремістській організації [36].

П'ятий поверх будівлі – це фактичне виконання окремих терористичних актів [40]. На цьому поверсі вони починають сприймати інших індивідів, які не

належать до їх групи і ділять світ на «ми і вони». П'ятий поверх – це остання сходинка радикалізації [43]. Більшість людей, незважаючи на громадянське невдоволення, залишаються на першому поверсі, залишаються пасивними або здатні спрямувати свою діяльність у конструктивне русло [34].

На основі моделі метафори сходів Дусьє та ін. [9] встановив модель радикалізації-дерадикалізації, яка виділяє три фази цього процесу. Перша фаза характеризується чутливістю до радикальної ідеології, друга фаза описує процес, за допомогою якого індивід стає членом радикальної групи, а третя фаза характеризується тим, що конкретна особа готова здійснити певний насильницький акт від імені групи [40].

На процес радикалізації у всіх цих фазах впливають фактори на мікро-, мезо- і макрорівнях. У першій фазі чутливості, яка називається мікрорівнем, важливу роль відіграють важливі особистості навколо індивіда, які можуть відчувати почуття незначності та погіршення умов для задоволення майбутніх потреб, таких як робота, кар'єра. Суттєвим фактором цього рівня є певний ступінь особистої незахищеності, який передбачає, що індивід мотивований приєднатися до групи зі схожими проблемами, які забезпечать йому рішення його ситуації [40]. До причин радикалізації на мікрорівні належать, наприклад, невдала індивідуальна інтеграція, почуття відчуження, дискримінація, відносна депривація та відторгнення [40].

До причин радикалізації на мезорівні належать, наприклад, групове почуття несправедливості, спільнота чи група переживає почуття несправедливості, має місце контакт із радикальними чи терористичними групами [40].

До причин радикалізації на макрорівні належать, наприклад, роль уряду та суспільства у внутрішній та зовнішній політиці, радикалізація громадської думки, напружені відносини між більшістю та меншинами [40].

У другій фазі процесу радикалізації, яка стосується включення індивіда до радикальної групи, є суттєві елементи [40]:

- сам акт інкорпорації та ототожнення себе з радикальною групою;

- вираження лояльності до групи;
- прийняття ідей і політики групи.

На мікрорівні в цій фазі відбувається насамперед зусилля індивіда переконати інших членів радикальної групи в їх повній лояльності, що призводить до ототожнення себе з нормами і цінностями групи, на мезорівні відбувається зміцнення відносин між індивідом і самою групою. На макрорівні на перший план виходить сповідь цінностей радикальної групи [40].

На третій завершальній фазі процесу радикалізації насильство проти інших груп посилюється і використовується. На цьому рівні важко пояснити психологічні механізми, які призводять до прийняття індивідом насильницької стратегії. На мікрорівні, наприклад, відіграє роль той факт, що індивід відносно часто стикається зі смертю (наприклад, під час воєнного конфлікту). На мезорівні вже з'являються специфічні стратегії, індивід примиряється із застосуванням насильства [40].

На макрорівні індивід зосереджується на соціальних темах, роль поляризації є значною, коли політичний і соціальний простір розширюється [40].

2.3. Соціальна профілактика радикалізації підлітків

Протидія радикалізації та екстремізму повинна охоплювати широке коло питань, пов'язаних з усуненням причин і факторів, що сприяють виникненню екстремізму та необхідності сталих профілактичних програм. Профілактика радикальної поведінки – це мультидисциплінарна та багатовимірна тема, яка базується на досвіді та компетенціях кількох наукових дисциплін, таких як психологія, соціологія, соціальна робота та педагогіка. В силу своїх соціальних особливостей молодіжне середовище є тією частиною суспільства, в якій відбувається найбільш швидке накопичення і реалізація радикального потенціалу. Процес роботи з підлітком, якому загрожує радикалізація та екстремізм, є довготривалим і складним процесом, у якому важливо контролювати всі робочі процеси [21]. У Словаччині неурядові організації

також відіграють певну роль у запобіганні ризикованій поведінці, зокрема радикалізації. Вони працюють в основному з молоддю, в полі, займаються дозвіллям, спортом і громадською роботою. Важливо, щоб ці послуги були доступні підліткам. Молода людина може відчувати групову ідентичність, мати місце, до якого вона може належати, заводити дружні стосунки і таким чином сприяти запобіганню радикалізації [21]. Специфіка радикалізації та екстремізму в молодіжному середовищі зумовлена головним чином відмінними рисами свідомості сучасної молоді, які ми можемо спостерігати в її соціальній поведінці. Сутнісні аспекти свідомості молоді визначаються впливом процесів, що відбуваються в суспільстві. З цієї причини система боротьби з екстремізмом повинна ґрунтуватися на виявленні причин і факторів, що призводять молодь до екстремістських проявів. Уряди можуть відігравати важливу і вирішальну роль у протидії радикалізації, і останнім часом держави в усьому світі використовують більше ресурсів для протидії зростаючій загрозі. У США, наприклад, заходи Державного департаменту включають моніторинг інтернет-активності, інформування громадськості про можливі попередження та втручання громадян, яким загрожує радикалізація [21].

У межах Європейського Союзу заходи проти радикалізації належать до компетенції держав-членів. Ці заходи також є частиною мережі, спрямованої на підвищення обізнаності про радикалізацію. Данія створила центри дерадикалізації, де молоді люди можуть отримати професійні послуги підтримки, а також тренінги для працівників місцевих органів влади щодо виявлення та протидії радикалізації [21]. У Данії також працюють за орхуською моделлю. Ця модель характеризується переважно цілісною інтеграцією радикалізованих людей у суспільство і, на відміну від багатьох програм дерадикалізації, суттєво не акцентує увагу на ідеологіях як причині вербування в екстремістські організації [22].

У Бельгії працюють на основі піраміди профілактики, яка є інструментом, який можна використовувати для орієнтації та отримання знань про те, як оптимізувати політику запобігання радикалізації. Він складається з

п'яти рівнів, кожен з яких однаково важливий. Ці 5 рівнів можна розділити на дві частини: з одного боку, профілактика фокусується на широкому добробуті людей і суспільства в цілому. Верхні рівні є більш терміновими, проблемно-орієнтованими та орієнтованими на негайні превентивні дії. Кожен рівень піраміди має важливе значення для забезпечення ефективної політики запобігання радикалізації [22]:

- Рівень 0: Ширше суспільство;
- Рівень 1: Загальний клімат, орієнтований на покращення якості. Приклади в контексті екстремізму — увага до різноманітності в класі, тимбілдінг і хороший командний дух;
- Рівень 2: Загальні превентивні заходи — позитивні техніки ненасильницького спілкування, консультації та зустрічі, успішні приклади та досвід для вразливої молоді;
- Рівень 3: Конкретні превентивні заходи — діалог з учнем з його екстремістським ставленням як центральним моментом, повідомлення про попередження та загрозу покарання, тематизація ризикованої поведінки на уроках;
- Рівень 4: Лікувальні заходи — виключення, захист і самозахист під час агресії, керівництво, бесіда з учнем, залучення батьків, блокування екстремальної поведінки з розривом у часі.

У Словаччині одним із важливих документів є Концепція протидії радикалізації та екстремізму до 2024 року, яка визначає пріоритети Словацької Республіки у сфері запобігання та протидії радикалізації та екстремізму. Метою концепції є відстоювання демократичного верховенства права, його основоположних цінностей та заклик до створення сильного демократичного та політичного середовища, яке відкидає прояви радикалізації. Згідно з концепцією, ці цілі будуть досягнуті шляхом забезпечення захисту основ демократичної правової держави та її цінностей від дій осіб чи рухів, що пропагують екстремістські ідеології, зміцнення демократичної культури в суспільстві шляхом підвищення обізнаності про права людини, відновлення

довіри до інституцій та підтримки викривачів, сприяння дерадикалізації, соціальній інтеграції та соціальній профілактиці.

У контексті боротьби з радикальним екстремізмом у Боснії та Герцеговині розробляються стратегії запобігання та захисту. Особлива увага приділяється заходам щодо недопущення процесів впровадження терористичних ідеологій. Ключовими пріоритетами превентивних заходів є наступні [22]:

- розробити систему раннього виявлення всіх форм екстремальної поведінки, які можуть призвести до тероризму;
- розробити позитивну комунікаційну стратегію та активно співпрацювати зі ЗМІ для її просування;
- пропагувати цінності демократії, верховенства права, толерантності;
- розробити конкретні освітні програми для молоді через навчальні плани та позакласні заходи;
- надавати підтримку діяльності громадян та громадським організаціям, спрямованим на запобігання ворожнечі та просування позитивних наративів;
- підтримувати та допомагати в академічних колах з метою продовження досліджень тероризму, злочинів на ґрунті ненависті та інших явищ у суспільстві з метою визначення ключових проблем.

У Нідерландах сферу запобігання радикалізації та екстремізму можна охарактеризувати двома основними тенденціями – індивідуальним підходом («PGA» або «persoonsgerichte aanpak») та широким спектром профілактичних втручань, зокрема так званою первинною профілактикою. Персоналізований підхід включає сигналізацію радикалізованих осіб та координацію індивідуального підходу з усіма відповідними сторонами, такими як поліція, муніципалітет, прокуратура, молодіжні працівники, шкільний персонал, соціальні працівники. Ранні превентивні заходи зосереджені на поляризації та соціальній напрузі, а не на радикалізації як такій, і націлені на широкі верстви населення, а не на конкретні групи [22].

У Європі докладаються особливі зусилля для запобігання насильницькій радикалізації. Мережа обізнаності про радикалізацію (RAN), створена Європейською Комісією, є мережею співпраці між різними зацікавленими сторонами в Європі, яка працює над запобіганням радикалізації, що призводить до воєнничого екстремізму. Вони об'єднують знання, обмінюються досвідом, розробляють нові ініціативи і, зокрема, висвітлюють передовий досвід запобігання радикалізації. RAN пропонує підтримку в навчанні для фахівців, які мають справу з людьми, яким загрожує радикалізація, стратегії виходу для тих, хто вже радикалізувався і навіть вчинив насильницькі дії, громадську роботу, освіту молоді, підтримку сім'ї, тюремні та пробаційні заходи. Деякі з цих сфер включають практики, спрямовані на молодь як вразливу до радикалізації групу [6].

Проект TerRa, що підтримується Генеральним директором внутрішніх справ Європейської комісії, працює в аналогічному ключі, зосереджуючись, зокрема, на жертвах актів насильства, скоєних радикалізованими особами та колишніми радикалізованими особами, оскільки вони можуть надати цінну інформацію про націлювання на конкретні групи. TerRa ґрунтується на роботі Мережі асоціацій жертв тероризму (NAVТ), яка доповнює проект RAN. Зусилля проекту TerRa включають конкретні рекомендації, спрямовані на запобігання радикалізації серед молоді з різних сфер, таких як вчителі та молодіжні працівники, персонал в'язниць та поліції. Усі ці зусилля підкреслюють необхідність роботи в низці напрямків для запобігання насильницькій радикалізації, зокрема щодо профілактичних заходів, спрямованих на молодь, оскільки ці люди вже перебувають у безпосередньому контакті з молоддю [6].

Роль соціальної роботи в запобіганні радикалізації полягає в тому, щоб не допустити поширення екстремістських настроїв серед підлітків і направити їх в мирне русло, що не суперечить нормам суспільства. Соціальні працівники стикаються з радикалізацією підлітків у різних сферах, при вирішенні сімейних проблем, проблем з освітою або навіть відвідуванням школи. Соціальний

працівник займається інтеграцією або реінтеграцією радикально налаштованої молоді людини, а соціальний працівник може діяти як у складі мультидисциплінарної команди, так і від міського району чи громадського об'єднання [21]. У рамках соціальної роботи з молоддю соціальні працівники повинні комплексно працювати з ситуацією, в якій опинилася людина, економічною ситуацією, станом здоров'я, психічним станом та соціальною інтеграцією [24]. У сфері соціальної роботи ми також можемо надавати послуги підтримки та охорони здоров'я, підтримку підлітків у вирішенні кризових ситуацій і таким чином також сприяти запобіганню радикалізації [21].

Наразі у Словаччині можна виокремити кілька рівнів превентивної діяльності, спрямованої на дітей та молодь [28]:

- системні заходи уряду, які реалізуються через профільні міністерства;
- великі проекти з державною підтримкою;
- організації з третього сектора також входять в весь процес, пропонуючи під егідою різні проекти — превентивні акції і програми, які орієнтовані на різні форми ризикованої поведінки.

На думку Куліфая [24], запобігання радикалізації та екстремізму можна організувати кількома способами:

- створити альтернативну групову ідентичність — сюди можна віднести навчальні зони, де соціальний працівник повинен розповісти про те, чому він використовує насильство в конфлікті;
- розвиток критичного мислення, більш глибокої розмови, заснованої на стосунках, яка має допомогти у пошуку альтернативних рішень;
- показати їм, що важливо в житті;
- опрацювати експериментальну діяльність, яка могла б допомогти організувати систему цінностей по-іншому;
- ефективна робота через переживання емоцій;
- робота з батьками дитини.

Важливою є також інтенсивна співпраця різних суб'єктів зі школами та пропозиція навчання для вчителів та працівників професійних шкіл щодо того,

як працювати з проявами радикалізації та екстремізму. Іншою формою є співпраця різних суб'єктів через спільну платформу для профілактики різних форм нетерпимості. Ця співпраця має принести обмін інформацією, взаємне натхнення та налагодження співпраці [18]. Наприклад, спільним майданчиком можуть бути соціальні мережі, онлайн-платформи, робочі групи та нетворкінг. Компетенції соціального працівника у запобіганні радикалізації такі [15]:

- Розвиток ефективної комунікації — це про мотивацію підлітків до змін і створення відкритого спілкування. Ця компетенція наводиться як базовий будівельний блок навичок, на основі яких можуть бути побудовані всі інші професії. Це можуть бути заходи, орієнтовані на спілкування, такі як командна робота або групові дискусії. Найкраще це можна оцінити, спостерігаючи за конкретним спілкуванням з клієнтом або його сім'єю, зв'язком з групою або членами спільноти;

- Планування процедури — отримання інформації та огляд потреб підлітків у співпраці з ними, їхніми батьками та іншими фахівцями, планування процедур та цілей співпраці. Може визначити фактори ризику та межі співпраці;

- Підтримка та допомога у самозабезпеченні — сприяння можливостям для людей використовувати власні сильні сторони та здібності, брати на себе відповідальність, захищати свої права та контролювати образливу поведінку;

- Надання послуг — для надання підтримки, догляду, захисту та контролю, а також для профілактики. Сприяти співробітництву між окремими особами.

У програмах, які ми впроваджуємо як соціальні працівники в рамках профілактики, необхідно звертати увагу на те, яку мету ми поставили та переслідуюмо, і відповідно спрямовувати нашу діяльність [24]. Розрізняють три рівні профілактики радикалізації:

- Первинна — це загальна профілактика для всіх молодих людей опосередковано. Цей рівень спрямований на те, щоб надати молодим людям життєві навички, необхідні для підвищення демократичної стійкості та

зміцнення демократичних цінностей [28]. Однією з основних профілактичних програм є Молодіжний альянс проти бандитського насильства. Громадська програма надає підтримку молоді віком від 12 до 21 року, яка є активним учасником екстремістських угруповань у провінції Саскачеван (Канада). Мета програми – допомогти підліткам безпечно покинути такі групи або навчитися чинити опір вербувальній діяльності;

– Вторинна профілактика передбачає втручання, спрямовані на окремих осіб або спільноти, які «ризикують» брати участь у насильницькому екстремізмі та радикалізації [33]. На середньому рівні молодіжним працівникам було б корисно мати знання про процес і симптоми радикалізації, а також займатися спеціалізованими питаннями та викликами, пов'язаними з розвитком підлітків [28]. Однією з програм вторинної профілактики є «STRIVE» (Зміцнення стійкості проти насильницького екстремізму в Азії). Ця програма сприяє запобіганню та протидії войовничому екстремізму в Центральній, Південній та Південно-Східній Азії, оскільки поширення войовничого екстремізму становить значну загрозу для суспільства. Ще одна програма «EXIT-Germany» — це ініціатива допомоги особам, які хочуть вийти з правого руху в країні і почати нове життя. Це одна з найдосвідченіших і найуспішніших програм дерадикалізації в Німеччині. Вона працює над тим, щоб допомогти людям з усіх верств суспільства, але особливо з дуже радикалізованих верств населення, вийти з руху та розробити різні методи та програми профілактики;

– Третинна профілактика відповідає ініціативам, спрямованим на позитивний вплив на ставлення та поведінку людей, які займаються насильницьким екстремізмом [33]. Одним із прикладів є міжнародна ініціатива «Мережа сильних міст». Ця ініціатива будує та зміцнює взаємодію та зв'язки між містами, міськими лідерами та практиками, щоб повною мірою використати потенціал місцевих дій для вирішення цих проблем. Одним із проектів у Словаччині, спрямованим на запобігання радикалізації та екстремізму, є «Робота з молоддю, якій загрожує радикалізація та екстремізм», який триває в Братиславі вже понад три роки. Це проект організації «Вулична

молодь» і вони працюють з молоддю, яка проводить вільний час у сім'ях у складних життєвих ситуаціях. Організація надає соціально-психологічні консультації колишнім членам радикальних угруповань [21].

Соціальна робота в шкільному середовищі є спеціалізованою галуззю практики, і акцент робиться на професійній допомозі учням у втручанні соціальних, економічних та академічних проблем [38].

Основою профілактики радикалізації в школах для молоді має стати підвищення обізнаності з питань екстремізму, радикалізації, ксенофобії. За словами Кеверової [21], школа являє собою перший контакт зі змінами в поведінці і має можливість виявити перші ознаки радикалізації, крім того, що знаходиться в тісному контакті з сім'єю і бере участь в інтервенціях, спрямованих на боротьбу з несприятливими ситуаціями.

Соціальна робота в шкільному середовищі – це спеціалізований напрямок, основною метою якого є профілактика та втручання у сферу проблемної поведінки дітей, зміцнення сім'ї у вирішенні соціальних проблем та забезпечення відкритого спілкування між школою та сім'єю учня [38].

Шкільні соціальні працівники відіграють важливу роль у задоволенні різних потреб учнів, профілактиці та втручанні, а також мають можливість працювати разом над покращенням та пом'якшенням соціальних та культурних бар'єрів, що також може сприяти запобіганню радикалізації та екстремізму [42]. Вони відіграють ширшу роль у керівництві учнями у розвитку їхньої ідентичності у взаємодії з однолітками, вчителями та суспільством загалом [8]. ЮНЕСКО [44] створила урок для вчителів про запобігання насильницькому екстремізму, в якому обговорюється важливість запобігання радикалізації та екстремізму, яку роль у цьому відіграє школа та посібник з проведення дискусії в класі. Вчителі можуть включати в викладання такі теми, як самопізнання, цінності, політика, соціальна справедливість і т.д. в рамках профілактики [21].

У Словаччині також існують шкільні команди підтримки, членом яких також є соціальний працівник. Соціальний працівник у шкільному середовищі займається різними видами профілактики радикалізації та екстремізму. В

рамках первинної профілактики соціальний працівник працює в малих групах і тривалий час працює з дітьми та учнями. Ефективним способом профілактики є також практичне та теоретичне оснащення команди впровадження. Шкільний соціальний працівник стежить за новими тенденціями, пропонує позитивні альтернативи та чітку, добре структуровану програму [13].

В рамках вторинної профілактики шкільний соціальний працівник активно шукає учнів, які схильні до ризику розвитку ризикованої поведінки в їхньому оточенні. Він мотивує таких учнів відвідувати експертів і намагається таким чином мінімізувати їхню загрозу. В рамках третинної профілактики шкільний соціальний працівник намагається зменшити ризики, що виникли для учня, і поліпшити якість життя клієнтів [13].

Одним із прикладів запобігання радикалізації в школах є проект «Сильніші разом». В рамках проекту була розроблена навчальна програма, що складається з п'яти модулів і цифрової настільної гри. Кожен модуль передбачає діалог на такі теми: мораль, самоконтроль, інклюзія та різноманітність, критичне мислення. Це чотири важливі компетенції, на яких будуватиметься п'ятий модуль – запобігання радикалізації. Навчальна програма поєднує групові дискусії з цифровою настільною грою. У командах учні можуть грати разом, а за допомогою ігрових заходів вони можуть розмірковувати над дилемами та тренувати свої компетенції з чотирьох згаданих тем, щоб запобігти радикалізації. До гри можуть бути залучені і батьки. У рамках партнерства проєктів та шкіл для вчителів буде розроблено посібник «Сильніші разом» про те, як використовувати цю програму на уроках.

Згідно з дослідженнями, слід підкреслити, що сім'я також є захисним середовищем від радикалізації. У цьому випадку необхідно, щоб особини возз'єдналися зі своєю сім'єю. Наприклад, в Індонезії, Сінгапурі, Саудівській Аравії та Малайзії підтримувані урядом програми дерадикалізації приділяють велику увагу та підтримку сім'ям та окремим особам, які дерадикалізовані [45].

Сім'я відіграє важливу емоційну, соціальну та матеріальну ролі, де індивід відокремлюється від екстремістського середовища. Позитивні стосунки

з нерадикалізованими членами сім'ї можуть змусити радикалів переглянути свою поведінку та переконання, бо тим членам радикальних та екстремістських груп, які втратили зв'язок зі своєю сім'єю, набагато важче вийти з групи. У сім'ї це може бути неформальне втручання, яке ґрунтується на турботі та є частиною повсякденного життя [11]. Робота з усією сім'єю може допомогти запобігти або реінтегруватися в суспільство індивіда, зосереджуючись на індивідуальних стосунках його членів, батьківських навичках батьків, соціально-економічному становищі сім'ї та сімейній динаміці [21].

Як приклад попередження радикалізації в сім'ї можна назвати організацію «Nayat Canada Family Support», де соціальні працівники та інші фахівці надають консультації та підтримку сім'ям, діти яких вербуються войовничими екстремістськими угрупованнями, освітні програми для підвищення обізнаності про симптоми екстремізму, допомогу громадським організаціям.

Також у Канаді існує «Програма стійкості сім'ї», яка надає послуги підтримки вразливим сім'ям високого ризику та допомагає батькам розвинути свої сильні сторони, підвищити свої знання, навички та впевненість у вихованні дітей з проблемною поведінкою, включаючи радикалізацію. У рамках цієї програми вони мають центр для батьків, де вони проводять різноманітні семінари для підтримки та навчання батьків, а також майстер-класи, спрямовані на зміцнення прихильності та стосунків між батьками та дітьми.

РОЗДІЛ 3

ПРАКСЕОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ДОСЛІДЖЕННЯ СОЦІАЛЬНОЇ ПРОФІЛАКТИКИ РАДИКАЛЬНО-РИЗИКОВАНОЇ ПОВЕДІНКИ ПІДЛІТКІВ

3.1. Емпіричне дослідження рівня радикалізації підлітків

Радикалізація та пов'язані з нею проблеми, такі як екстремізм, є важливими проблемами нашого світу. Тривожним симптомом останнього часу у світі є зростання радикалізму, який несе пряму загрозу мирному життю. Ми сприймаємо радикалізацію як процес, в ході якого індивіди або групи під впливом радикальної політичної або релігійної ідеології залишають культуру, систему цінностей даного суспільства і створюють власну систему цінностей, яка не відповідає основним принципам демократичного суспільства. Підлітки вважаються групою ризику, оскільки стикаються з багатьма соціальними, економічними та іншими проблемами. Все це може впливати на асоціальну поведінку підлітків, тому вони потребують постійної уваги з боку батьків, вчителів, психологів і соціальних працівників. Проблема радикальної ризикованої поведінки молодого покоління стає все більш актуальною. Основними причинами зростання екстремістської поведінки серед молоді є соціальна нерівність, прагнення самоствердитися у дорослому світі, недостатня соціальна зрілість, а також відсутність професійного та життєвого досвіду, а отже, відносно нестабільний соціальний статус. Саме тому в емпіричній частині кваліфікаційної роботи ми розглянемо різні зв'язки між радикалізацією та факторами, що впливають на ставлення до авторитету.

Основна мета нашого дослідження полягала у виявленні зв'язків між радикалізацією та різними факторами, які виникають у зв'язку з владою. Ще однією метою дослідження було вивчення зв'язків між прихильністю в соціальних відносинах і радикалізацією підлітків.

Дослідницькі питання:

VO1: Який ступінь радикалізації респондентів?

VO2: Який зв'язок між прив'язаністю в соціальних відносинах і радикалізацією?

VO3: Який зв'язок між ставленням до влади та радикалізацією?

Гіпотези дослідження

H1: Ми припускаємо, що хлопчики демонструють статистично вищий рівень радикалізації, ніж дівчатка.

H2: Ми припускаємо, що існує статистично значущий зв'язок між негативною моделлю прив'язаності в соціальних відносинах і радикалізацією.

H3: Ми припускаємо, що існує статистично значущий зв'язок між жахливою моделлю прив'язаності в соціальних відносинах і радикалізацією.

H4: Ми припускаємо, що існує статистично значуща кореляція між відношенням до влади та ступенем радикалізації.

Збір даних здійснювався за допомогою трьох нестандартизованих анкет. Анкети розповсюджувалися онлайн. Згодом ми зв'язалися з різними загальноосвітніми школами через електронну пошту. Нестандартизована анкета була анонімною і складалася з чотирьох частин. Перша частина включала опитувальник REPTSA від Lichner (2020), за допомогою якого ми досліджували радикалізацію підлітків і який був спрямований на вивчення думок, ставлення та цінностей щодо радикалізації та екстремізму підлітків. Анкета складалася з двох факторів. Фактор 1 представляв особисті цінності та переконання молоді, а фактор 2 – загальні цінності та переконання, які підтримують радикалізацію та екстремізм серед молоді. Опитувальник складався з 33 запитань, на які респонденти відповідали за 5-бальною шкалою Лайкерта, де 1 – повністю не згоден, а 5 – повністю згоден. Коефіцієнт альфа Хронбаха має значення 0,844.

Ми також вирішили використати для цього дослідження опитувальник RSQ Гріффіна та Бартолом'ю (1994), який був другою частиною нашої анкети. RSQ формулюється в термінах загальної орієнтації на близькі відносини, орієнтації на конкретні відносини з дорослим, однолітком. Він містив 30 коротких тверджень, взятих з опитувальника реляційної прихильності Хазана і

Шейвера (1987), опитувальника відносин Бартолом'ю і Горовіца (1991) і шкали реляційної прихильності дорослих Коллінза і Ріда (1990). За п'ятибальною шкалою респонденти оцінили, наскільки кожне твердження найкраще описує характерний для них стиль у близьких стосунках. П'ять тверджень сприяли безпечній та зневажливій моделі прихильності, а чотири твердження сприяли моделі страху та упередженої прихильності. Альфа-коефіцієнт Хронбаха дорівнює 0,864.

Ми також вирішили використовувати шкалу ставлення до авторитету (AA; Ray, 1971). Ставлення до влади поділяється на три широкі змістові сфери: це погляд на лідера як провідника і керівника, а не як на виконавця демократичних рішень; затвердження інститутів і процедур, що характеризуються здійсненням повноважень, віддаючи перевагу регулюванню перед лібералізмом. Шкала складалася з 28 тверджень, які оцінювалися за шкалою Лайкерта. Пункти за шкалою оцінюються від 5 до 1, де 5 означає «повністю згоден», а 3 означає «не впевнений». Коефіцієнт Хронбаха альфа має значення 0,684. Четверта частина анкети складалася з соціально-демографічних характеристик, орієнтованих на стать, вік, тип відвідуваної школи, розмір сім'ї та дохід сім'ї.

Опитувальник оцінювали за допомогою непараметричних методів, виходячи з характеру розподілу даних та проведених тестів на нормальність. Для розрахунку коефіцієнтів кореляції ми використовували коефіцієнт кореляції Спірмена, а для розрахунку причинно-порівняльної статистики ми використовували тест Man-Whitney U.

У дослідженні взяли участь 119 респондентів. Загальна кількість виявилася нижчою за ту, з якою ми планували працювати. Ми зв'язалися з кількома школами в Кошице, але отримали відповідь лише від шести загальноосвітніх шкіл – Середньої професійної школи залізниці (50%), Середньої професійної педагогічної школи Святого Петра. Кирила і Мефодія (33%), Середнє індустріальне училище транспорту (12%), Середнє спортивне училище (2%), Приватне середнє професійне училище м. Дніпроська (2%),

Приватне середнє професійне училище м. Потсдама (1%). Після узгодження ми передали анкети директорам, які забезпечили їх розподіл у школах. Збір даних відбувся у лютому 2024 року.

Наступна частина емпіричної роботи містить зібрану і оцінену інформацію, необхідну для подальшої перевірки гіпотез. Виходячи з характеру розподілу даних, ми вирішили використовувати непараметричну статистику. Для наших дослідницьких цілей ми обрали 2 програми, яких нам було достатньо для оцінки даних. Підготовка та базовий опис даних досліджуваної вибірки здійснювалася у форматі Microsoft Excel. Для індуктивних статистичних методів ми використовували статистичну програму IBM SPSS Statistics. Значення відповідей на питання, які представляли ставлення до висловлювання, респонденти оцінили за шкалою Лайкерта від 1 — я абсолютно не згоден, до значення 5 — повністю згоден, що означало, що якщо респондент відзначав менше значення, тим більш негативним було його ставлення до радикалізації, якщо, навпаки, він відповідав цифрою, ближчою до значення 5 за шкалою, то ми вважаємо його поведінку спрямованою радикалізація. Ми зосередилися на описі поточного рівня радикалізації серед респондентів старших класів за двома факторами. Фактор 1 — особисті цінності, установки і переконання і фактор 2 — загальні цінності, що підтримують радикалізацію і екстремізм. Для визначення ступеня радикалізації за двома факторами ми використовували метод описової статистики в програмі SPSS. Наша мета полягала в тому, щоб виявити зв'язок між радикальною ризикованою поведінкою і прихильністю в соціальних відносинах і між відносинами з владою.

Середнє значення радикалізації у підлітків середнього шкільного віку в F1 склало 2,2, що знаходиться в більш низьких значеннях. Середнє значення радикалізації в F2 склало 2,9, що знаходиться в середніх значеннях. Це означає, що підлітки мають низький рівень радикалізації в контексті своїх особистих цінностей і переконань, але з точки зору загальних цінностей у підлітків є і ті, які можуть сприяти радикалізації та екстремізму на більш високому рівні.

Мінімальне значення за обома факторами становило 1,00, а максимальне – 5,00, тобто відповіді респондентів суттєво відрізнялися від середнього значення всіх респондентів. Таблиця 1 показує поточні темпи радикалізації респондентів за обома факторами. Виходячи з інтерпретації загальної оцінки, можна сказати, що респонденти демонструють різний ступінь радикалізації.

H1: Ми припускаємо, що хлопчики демонструють статистично вищі показники радикалізації, ніж дівчатка.

Для того, щоб отримати статистичні відмінності в темпах радикалізації за статевою ознакою, ми використовували причинно-порівняльні дослідження, непараметричну статистику, зокрема U-критерій Манна-Уїтні. Таблиця 2 показує нам гендерні відмінності в ступені радикалізації фактора 1 — особистісних цінностей, установок і переконань. З цих результатів можна сказати, що існують статистично значущі відмінності в рівні радикалізації між дівчатами і хлопчиками. Хлопчики набирають вищі бали, ніж дівчатка, і досягають значення $x = 2,6$, що означає, що вони можуть бути більш схильні до радикалізації у факторі особистих цінностей, поглядів та переконань. Значення $p(\alpha)$ в нашому випадку вище значення 0,05, тому статистично значущі гендерні відмінності в швидкості радикалізації в F1 — особистих цінностях, думках і переконаннях — підтверджуються.

Згідно з багатьма дослідженнями, проведеними CVEK (2017), у Словаччині знижується довіра до людей. На думку Черешніка та Гатіала (2014), з точки зору частки проявів ризикованої поведінки, порушена довіра, схоже, є тлом проблеми. У таблиці 4 наведено результати кореляційного дослідження, де ми виявили зв'язок між негативною моделлю прихильності в соціальних відносинах і ступенем радикалізації в межах факторів F1 і F2. Модель відторгнення прихильності означає, що підліток боїться і уникає близьких стосунків. Кореляція між радикалізацією фактора F1 і негативною моделлю прихильності в соціальних відносинах, виявлена за допомогою кореляції, позитивна, але слабка. Значення значущості становить $\alpha = 0,172$, що означає, що воно статистично незначуще. Кореляція між радикалізацією фактора F2 і

зневажливою моделлю прихильності в соціальних відносинах однаково позитивна, але слабка. Значення значущості $\alpha = 0,003$, що означає, що зв'язок між досліджуваними змінними є статистично значущою для дослідження автора. Позитивна кореляція між радикалізацією та ерозією довіри в соціальних відносинах, яка була виявлена у факторі F2, може свідчити про те, що загальні цінності та переконання, які сприяють радикалізації, можуть впливати на те, як люди сприймають та спілкуються в соціальних відносинах. З іншого боку, відсутність статистичної значущості між радикалізацією і негативною моделлю прихильності в соціальних відносинах в рамках фактора F1 може свідчити про те, що особисті цінності і переконання не обов'язково впливають на довіру в соціальних відносинах.

Гіпотеза H2 нам не підтверджена. Для фактора F2 коефіцієнт кореляції $r = 0,267$ і значення α для фактора F2 дорівнює $0,003$, що вказує на статистично значущі значення. Тобто, навіть якщо гіпотеза нам не підтвердилася, можна припустити, що існує зв'язок між негативною моделлю прихильності в соціальних відносинах і радикалізацією лише в певних контекстах, які відображені в факторі F2. У разі фактора F1 — особистісні цінності, установки і переконання, як зазначалося, взаємозв'язок статистично не значуща, кореляція ($r = 0,126$), значення значущості становить $\alpha = 0,172$. У наступному параграфі ми розглянемо зв'язок між жахливою моделлю прихильності в соціальних відносинах і ступенем радикалізації фактора F1 і фактора F2.

H3: Ми припускаємо, що існує статистично значущий зв'язок між моделлю прив'язаності, що викликає страх у соціальних відносинах, і радикалізацією.

За даними Šlosár (2020), поведінкова обумовленість оцінюється як ризикована поведінка, яка може бути викликана жахливою моделлю прихильності в соціальних відносинах, у вигляді недостатньої насиченості психологічних потреб, неорганізованого дозвілля, відсутності встановлення поведінкових обмежень у межах батьківської послідовності тощо. У таблиці 5 ми бачимо результати, пов'язані з зв'язком між моделлю прихильності, що

викликає страх, і ступенем радикалізації. Якщо ми бачимо, що кореляція фактора F1 має значення $r = -0,135$, то це негативна, слабка кореляція. Що стосується кореляції в факторі F2, то це слабка позитивна кореляція. Значення значущості знаходиться на рівні $\alpha = 0,563$, що означає, що зв'язок між побоюванням і ступенем радикалізації статистично незначущий для досліджень авторів. Ці результати можуть свідчити про те, що побоювання прив'язаності може мати вплив на радикалізацію, але цей вплив дуже слабкий і статистично незначущий.

Гіпотеза H3 не підтверджена. У випадку з F1 — особистісними цінностями ми маємо негативну і слабку кореляцію. У випадку з F2 — загальними значеннями ми маємо позитивну слабку кореляцію, але вона також статистично незначуща. Цей результат свідчить про те, що, хоча може існувати зв'язок між моделлю прихильності, яку страхують, і радикалізацією, цей зв'язок дуже слабкий і статистично не значущий.

H4: Ми припускаємо, що існує статистично значуща кореляція між відношенням до влади та ступенем радикалізації.

З цих результатів можна сказати, що існує кореляція між відношенням до влади і ступенем радикалізації фактора F1. Це позитивна, але слабка кореляція. Значення значущості становить $\alpha = 0,707$, що означає, що воно не є статистично значущим. У кореляції між відношенням до авторитету і ступенем радикалізації в факторі F2 кореляція позитивна, але слабка, а значення значущості становить $\alpha = 0,012$. Звідси випливає, що зв'язок між відношенням до влади і ступенем радикалізації в загальних цінностях і думках статистично значущий. Можна сказати, що існує зв'язок між відносинами з владою і ступенем радикалізації фактора F2. За фактором «Оцінка авторитарних інститутів та інші приклади здійснення влади» та ступенем радикалізації у факторі F1 це помірна та позитивна кореляція, значення значущості становить $\alpha = <0,001$, що свідчить про її статистичну значущість. У факторі F2 це також незначна і позитивна кореляція і є статистично значущою.

Для третього фактора, «Свобода або регулювання» у факторі радикалізації F1, ми маємо слабку позитивну кореляцію. Значення значущості становить 0,100 і не є статистично значущим. При коефіцієнті F2 $r = 0,169$ і значення значущості $\alpha = 0,066$. Це слабка і позитивна кореляція, яка не є статистично значущою.

Гіпотеза H4 не підтверджена. Перша і друга кореляції надають переконливі докази на підтримку гіпотези. Навпаки, третя і четверта кореляції не дають достатніх даних на підтримку цієї гіпотези. Щоб краще зрозуміти зв'язок, ми рекомендуємо додатково досліджувати та аналізувати цей зв'язок за допомогою інших методів та опитувань з більшою кількістю респондентів.

3.2. Практичні рекомендації щодо процедур по зниженню радикально-ризикованої поведінки підлітків

Завдяки цінностям, які ми отримали в нашому дослідженні, ми можемо додатково визначити кілька рекомендацій щодо практики соціальної роботи. Кваліфікаційна робота присвячена питанню радикалізації у підлітків. Радикальні погляди і переконання легше формуються у молодих людей. Схильність сучасного молодого покоління до екстремізму реальна і тому вимагає підвищеної уваги, вивчення та організації профілактичних заходів. Важливим елементом профілактики екстремізму є постійне вдосконалення роботи з виявлення причин та умов, що сприяють екстремізму, оскільки фактори, що спонукають молодь до екстремістської діяльності, постійно змінюються. Відповідно, причини та умови, які спонукали молодь до вчинення протиправних дій ще вчора, можуть бути не такими, як сьогодні, внаслідок обставин, що змінилися.

Необхідно також підкреслити важливу роль виховання, особливо в сім'ях. Сім'ям часто не вистачає інформації про радикалізацію. Батькам обов'язково знати на які ознаки, що вказують на радикалізацію, слід звернути увагу у підлітка і на що звернути увагу. Саме тому важливо проводити інформаційні

кампанії, тренінги для батьків щодо того, як виявляти та запобігати радикалізації. Ми також могли б створити брошури для батьків, які надамо корисні поради, ресурси та контактну інформацію для подальшої допомоги. Ми також могли б створювати різні освітні курси або тренінги про різні культури, вірування, які могли б сприяти більшій толерантності.

У нашому дослідженні ми розглянули зв'язок між соціальними відносинами та ступенем радикалізації. До соціальних відносин відносяться не тільки сім'я, а й однолітки, школа. Пропонуємо вжити профілактичних заходів серед однолітків, молоді. Підлітки можуть не до кінця розуміти визначення радикалізації та екстремізму, тому слід проводити інформаційні кампанії та семінари, щоб підлітки більше знали про існування такого явища, які ознаки воно має, як розпізнати його в житті та уникнути. Ми також можемо запропонувати створення молодіжного клубу, який міг би врятувати багатьох підлітків від почуття самотності та соціальної ізоляції, що могло б призвести до зменшення ризикованої поведінки у підлітків, включаючи радикалізацію. Одним із прикладів такого клубу є PeacePlayers. Це міжнародна організація, яка використовує силу баскетболу як засіб побудови миру та запобігання екстремізму. Молоді люди зустрічаються, співпрацюють і, згідно з дослідженнями організації, завдяки постійній участі підлітки набувають позитивного ставлення, особистісних ресурсів і сильної мотивації, необхідної для впливу на своїх однолітків.

Школа відіграє важливу роль у запобіганні радикалізації та є важливим місцем соціалізації в суспільстві. Шкільне середовище може впливати на формування в учнів цінностей, у тому числі радикальних поглядів. Небезпека полягає в тому, що деякі однокласники можуть піддаватися впливу радикальних ідей, а інші учні можуть наслідувати їхню поведінку. Запобігання радикалізації в школах також може сприяти толерантності та культурному взаєморозумінню. У теоретичній частині ми говорили про те, що у вчителів є посібник з ЮНЕСКО (2016) про запобігання насильницькому екстремізму, в якому обговорюється важливість запобігання радикалізації та екстремізму. Ми

також можемо запропонувати школам соціальних працівників з проведенням зіниць Наприклад, створення презентацій чи мистецьких проєктів на тему миру та толерантності. Ми також можемо запропонувати створення груп за інтересами, де учні могли б розвивати свої навички та почуття приналежності до спільноти.

Існує також організація під назвою Youth Resilience, головна мета якої – надихнути молодих людей на розвиток емоційної та поведінкової стійкості за допомогою відновлювальних програм, які дозволяють їм приймати позитивні рішення та змінюватися. Однією з програм організації є «Проектна робота між поколіннями», в рамках якої вони працюють зі школами та місцевими громадами над створенням індивідуальних курсів, у яких молоді люди надають технологічну підтримку людям похилого віку для підвищення технологічної стійкості в ці мінливі часи. Потім вони змінюють ситуацію, і люди старшого віку пропонують підтримку молодим людям з бюджетом, кулінарією та життєвими навичками, які вони набули протягом життя. Важливість позитивних рольових моделей серед людей похилого віку та проведення часу зі старшим поколінням є дуже важливою для розвитку молодих людей і, як було показано, зменшує проблеми з психічним здоров'ям та надає можливості для зменшення соціальної ізоляції.

ВИСНОВКИ

У кваліфікаційній роботі ми приділили увагу важливій темі – радикалізації підлітків. Молодіжна радикалізація та екстремізм – явища, які характеризуються недотриманням та неповагою до правил поведінки та закону загалом. Радикалізація молоді є однією з найскладніших соціально-політичних глобальних проблем сьогодення. В основному це пов'язано з різноманітним екстремістським проявом. Метою кваліфікаційного дослідження було теоретичне уточнення понять відносин до влади по відношенню до сформованих соціальних відносин і пов'язаної з ними радикальної ризикованої поведінки в цільовій групі підлітків. У теоретичній частині ми дали визначення радикалізації і одночасно визначили причини радикалізації, розглянули кілька теорій радикалізації. Ми також звернули увагу на соціальні стосунки підлітків у сім'ї, з однолітками, іншими органами влади, а також на те, як підлітки можуть радикалізуватися з причин приналежності до соціальних відносин. Ми також зосередилися на запобіганні радикалізації та екстремізму, а також на тому, які превентивні заходи існують у Європі та світі, як це працює у Словаччині та яку роль відіграє соціальна робота у запобіганні радикалізації та екстремізму. Також ми детальніше обговорили, як відбувається профілактика радикалізації в сім'ях та школах.

Емпірична частина кваліфікаційної роботи присвячена дослідженням і висновкам, які є результатом теоретичної частини. Кількість наших респондентів склала 119, що менше, ніж ми очікували. Ми розглянули різні моделі прихильності в соціальних відносинах, відношення до влади в зв'язку зі ступенем радикалізації. Слід додати, що ми оцінювали ступінь радикалізації за двома факторами, і результати ступеня радикалізації відрізнялися. Результати нашого дослідження вказують на необхідність розробки комплексних превентивних заходів щодо радикалізації молоді, надання низки практичних рекомендацій, які могли б знизити рівень радикалізації серед підлітків.

Молодь – це не лише «частина», а й майбутнє країни. Проблема радикалізації молоді є комплексною і потребує комплексного підходу до її вирішення. Подальші дослідження в цій галузі можуть допомогти розширити наші знання про фактори, які формують підліткову радикалізацію.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Актуальні питання соціальної роботи : навч. посіб. / О. М. Денисюк та ін. ; ред. кол. : О. В. Епель, Т. Л. Лях, І. В. Силантьєва. Ужгород : РІК-У, 2023. 420 с.
2. Іванова І. Б. Методи соціальної роботи (на основі Державних стандартів соціальних послуг) : навч. посіб. для студентів закладів вищої освіти. Київ : Університет «Україна», 2018. 302 с.
3. Іванова І. Б., Тюптя Л. Т. Соціальна робота : теорія і практика : навч. посіб. 2-ге вид., перероб. і доп. Київ : Знання, 2008. 574 с.
4. Тюптя Л. Т., Іванова І. Б. Соціальна робота : теорія і практика : навч. посіб. 3-тє вид., переробл. і доповн. Київ : Знання, 2014. 575 с.
5. Abbas T. Conceptualising the waves of Islamist radicalisation in the UK. *Journal of Contemporary European Studies*. 2023. P. 1-14. URL : <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/14782804.2023.2204421> (дата звернення: 17.02.2024).
6. Aiello E., et al. Preventing violent radicalization of youth through dialogic evidence-based policies. *International Sociology*. 2018. № 33(4). P. 435-453. URL : <https://journals.sagepub.com/doi/epub/10.1177/0268580918775882> (дата звернення: 08.03.2024).
7. Čerešník M., Gatial V. Rizikové správanie a vybrané osobnostné premenné dospievajúcich v systéme nižšieho sekundárneho vzdelávania. Nitra : Pedagogická fakulta Univerzity Konštantína Filozofa v Nitre, 2014.
8. De Ruyter D., Stieckelnick S. Creating Caring and Just Democratic Schools to Prevent Extremism. *Educational Theory*. 2023. № 73 (3). P. 413-433. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/full/10.1111/edth.12583>. (дата звернення: 21.03.2024).
9. Doosje B., et al. Terrorism, radicalization and de-radicalization. *Current Opinion in Psychology*. 2016. № 11. P. 79-84. URL: <https://www.sciencedirect.com/>

science/article/abs/pii/S2352250X16300811?via%3Dihub. (дата звернення: 14.04.2024).

10. Eder D., Kawecka Nenga S. Socialization in Adolescence. In : J. Delamater. Handbook of Social Psychology. New York : Springer Science + Business Media, LLC, 2006. URL : https://link.springer.com/chapter/10.1007/0-387-36921-X_7 (дата звернення: 22.01.2024).

11. Ellefsen R., Sandberg S. Everyday Prevention of Radicalization : The impacts of Family, Peer and Police Intervention Studies in Conflict and Terrorism, 2022. URL : <https://www.tandfonline.com/doi/epdf/10.1080/1057610X.2022.2037185> (дата звернення: 16.02.2024).

12. Fekete M. Autorita a význam otca a matky v období adolescence. *Zborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského Paedagogica*. 2010. № 22. P. 163-172. URL: https://fphil.uniba.sk/fileadmin/fif/katedry_pracoviska/kped/projekty/Archiv_Paedagogica/22_-_9.pdf. (дата звернення: 06.03.2024).

13. Gymerová M. a kol. Školská sociálna práca. Bratislava : Persona, 2020. URL : https://coolschool.ozpersona.sk/wp-content/uploads/2020/07/Publikacia_skolskaSP_1_1.pdf. (дата звернення: 26.03.2024).

14. Halachová M., Rovenská D. Virtuálne a reálne prostredie dospievajúceho. Košice : UPJŠ v Košiciach, 2017.

15. Havrdová Z. Kompetence v praxi sociální práce. Praha : Osmium, 1999.

16. Hovanová M., Mitrová D. Potreba začlenenosti adolescentov s patologickými prejavmi. In: Žiaková E., Šedo T., eds. *Metanoia v teórii a praxi sociálnej práce* : zborník príspevkov z online vedeckej konferencie s medzinárodnou účasťou. Košice : Univerzita Pavla Jozefa Šafárika v Košiciach, 2021.

17. Hoven C. W., Amsel V. An International Perspective on Disasters and Children's Mental Health Cham : Springer Nature Switzerland AG, 2019. URL : <https://link.springer.com/book/10.1007/978-3-030-15872-9>. (дата звернення: 21.01.2024).

18. Gallová Kriglerová E., a kol. Prevencia radikalizácie a extrémizmu z pohľadu inštitúcie. Bratislava : Centrum pre výskum etnicity a kultúry, 2022. URL:

https://cvek.sk/wp-content/uploads/2022/06/Analyza-rozhovorov_FINAL.pdf. (дата звернення: 13.02.2024).

19. Khodarahimi S. a kol. Attachment Styles, Perceived Stress and Social Support in a Malaysian Young Adults Sample. *Psychologica Belgica*. 2016. № 56 (1). P. 65-79. URL : <https://psychologicabelgica.com/articles/10.5334/pb.320> (дата звернення: 15.04.2024).

20. Korčanová D. a kol. Metodická príručka pre zamestnancov a zamestnankyne poradenských zariadení v rezorte školstva SR. Bratislava : VÚDPaP, 2016. URL : <https://www.minedu.sk/data/att/12f/10843.154165.pdf>. (дата звернення: 16.02.2024).

21. Kövérová E., Kopányiová A. Prejavy radikalizácie a extrémizmu v edukačnom aj poradenskom procese. Bratislava : Výskumný ústav detskej psychológie a patopsychológie, 2021. URL: <https://vudpap.sk/wp-content/uploads/2022/06/Prejavy-radikalizacie-a-extremizmu-v-edukacnom-aj-poradenskom-procese.pdf> (дата звернення: 03.03.2024).

22. Kudlacek D., et al. Prevention of radicalisation in selected European countries. Hannover: Kriminologisches Forschungsinstitut Niedersachsen, 2017. URL : https://ub01.uni-tuebingen.de/xmlui/bitstream/handle/10900/139504/Treskow_007.pdf (дата звернення: 06.04.2024).

23. Kuhar M., Reiter H. Towards a Concept of Parental Authority in Adolescence. *CEPS Journal*. 2013. № 3(2). P. 135-155. URL : <https://www.cepsj.si/index.php/cepsj/article/view/243/156> (дата звернення: 19.03.2024).

24. Kulifaj P., et al. Základy sociálnej práce s mládežou ohrozenou extrémizmom a radikalizáciou. Metodická príručka pre sociálnych pracovníkov a pracovníkov s mládežou. Bratislava : Občianske združenie Mládež ulice, 2016. URL : https://rideproject.eu/media/Zaklady-soc-prace-extremizmus-radikalizmus_final_v2.0.pdf (дата звернення: 14.02.2024).

25. Lichner V. a kol. Extrémizmus a radikalizácia v sociálnych kontextoch. Košice : UPJŠ v Košiciach, Filozofická fakulta, 2018.

26. Lénártová L. Rizikové faktory v rodine pri procese radikalizácie. In : M. Hovanová, eds. Zborník prác z celoslovenského kola. Švoc v odbore. Sociálna práca. 2023. URL : <https://unibook.upjs.sk/img/cms/2023/ff/zbornik-svoc.pdf> (дата звернення: 08.03.2024).
27. Lichner V. Analýza radikálnych a extrémistických skupín, hnutí, siekt a kultov a ich pôsobenie v Slovenskej republike. Košice : UPJŠ v Košiciach, Filozofická fakulta, 2020.
28. Lovašová S. Adolescencia ako obdobie rizika: rizikové správanie v adolescencii a jeho identifikácia. Košice : UPJŠ v Košiciach, Filozofická fakulta, 2021.
29. McFarlane B. a kol. Preventing violent extremism and radicalisation in Australia. Attorney-General's Department, 2015. URL: <https://www.livingsafetogether.gov.au/Documents/preventing-violent-extremism-and-radicalisation-in-australia.PDF> (дата звернення: 13.04.2024).
30. Miklikowska M. a kol. The making of a Radical: The Role of Peer Harassment in Youth Political Radicalism. *Personality and Social Psychology Bulletin*. 2023. № 49 (3). P. 477-492. URL : https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC9903247/pdf/10.1177_01461672211070420.pdf. (дата звернення: 08.03.2024).
31. Mónaco E., Schoeps K., Montoya-Castilla I. Attachment Styles and Well-Being in Adolescents : How Does Emotional Development Affect This Relationship? *International Journal of Environmental Research and Public Health*. 2019. № 16 (14). P. 25-54. URL : <https://doi.org/10.3390/ijerph16142554> (дата звернення: 05.04.2024).
32. Moravčík I., Struhár P. Rozpoznávanie nenávistných a extrémistických prejavov v prostredí mládeže. Trenčín : Katedra politológie Trenčianskej univerzity Alexandra Dubčeka v Trenčíne, 2019. URL : https://www.academia.edu/40299434/Rozpozn%C3%A1vanie_nen%C3%A1vistn%C3%BDch_a_extr%C3%A9mistick%C3%BDch_prejavov_v_prostred%C3%AD_ml%C3%A1de%C5%BEe (дата звернення: 24.01.2024).

33. Moyano M., et al. Preventing and countering violent radicalization. A guide for first-line practitioners. Universidad D. Córdoba, 2021. URL : https://www.uco.es/servicios/sad/images/documentos/sad-publicaciones/Guide_RAD_english.pdf. (дата звернення: 21.03.2024).

34. Ondrušek D. a kol. Polarizácia na školách. Metodická príručka pre učiteľov a vedenie základných a stredných škôl. Bratislava : PDCS, 2020. URL : https://backend.pdcs.sk/storage/app/media/Publikacie_PDF_Obalky/POLARIZACIA_pdcs-2020_on-line.pdf. (дата звернення: 29.01.2024).

35. Pétiová M. Názory žiakov základných a stredných škôl na prejavy extrémizmu a ich pohľad na terorizmus. Bratislava : Centrum vedecko-technických informácií SR v Bratislave, 2019. URL: <https://www.minedu.sk/data/att/060/16063.83da6e.pdf>. (дата звернення: 02.04.2024).

36. Purski J. Ako predchádzať radikalizácii mladých ľudí? Pomôžte im pochopiť ich vlastné kognitívne skreslenia. Percobias, 2021. URL: <https://www.precobias.eu/toolkit/social-worker/PRECOBIAS-Toolkit-for-social-workers-SK.pdf> (дата звернення: 17.03.2024).

37. Sejčová Ľ. Osobnosť a autorita výchovného poradcu. In: B. Timková, eds. Paedagogica zborník Filozofickej Fakulty Univerzity Komenského. Bratislava : Univerzita Komenského v Bratislave, 2023. URL: https://fphil.uniba.sk/fileadmin/fif/katedry_pracoviska/kped/projekty/Archiv_Paedagogica/PAEDAGOGICA_25.pdf#page=65 (дата звернення: 27.02.2024).

38. Schröder D. P. et al. Radicalization in Adolescence: the Identification of Vulnerable Groups. *European Journal on Criminal Policy and Research*. 2022. № 28. P. 177-201. URL : <https://link.springer.com/article/10.1007/s10610-022-09505-x>. (дата звернення: 19.02.2024).

39. Siegel A. a kol. Preventing Future Terrorism. Intervening on Youth Radicalization. In: Hoven C. L., Amsel. V. An International Perspective on Disasters and Children's Mental Health. Cham : Springer Nature Switzerland AG, 2019. № 19. P. 391-418. URL: <https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-030-15872-9>. (дата звернення: 19.03.2024).

40. Smolik J. Psychologie terorismu a radikalizace: jak se z beránek stávají vlci. Brno : Mendelova univerzita v Brně, 2020. URL : <https://www.pf.ujep.cz/wp-content/uploads/2020/10/14-Psychologie-terorismu.pdf> (дата звернення: 27.02.2024).

41. Steiner K., Önnersfors A. Expressions of Radicalization. Cham : Springer Nature, 2018. URL : <https://link.springer.com/book/10.1007/978-3-319-65566-6>. (дата звернення: 03.02.2024).

42. Šlosár D. Riziko ako sociálna kategória v období adolescencie. Košice : UPJŠ v Košiciach, Filozofická fakulta, 2020.

43. Šlosár D. Pull a push faktory radikalizácie v pôsobnosti pomáhajúcich profesionálov. Košice : UPJŠ v Košiciach, Filozofická fakulta, 2023.

44. United Nations Educational Scientific and Cultural Organization. A Teachers Guide on the Prevention of Violent Extremism. Paris : UNESCO, 2016. URL:https://unesdoc.unesco.org/in/documentViewer.xhtml?v=2.1.196&id=p::usmarc_def_0000244676&file=/in/rest/annotationSVC/DownloadWatermarkedAttachment/attach_import_3fcd9fd-c9c4-471a-8532-9b3f034ab405%3F_%3D244676eng.pdf&locale=en&multi=true&ark=/ark:/48223/pf0000244676/PDF/244676eng.pdf#%5B%7B%22num%22%3A50%2C%22gen%22%3A0%7D%2C%7B%22name%22%3A%22XYZ%22%7D%2C0%2C694%2Cnull%5D (дата звернення: 16.03.2024).

45. Valtolina G. G. Migration and Religious Radicalization : A Family Issue? In : Valtolina G. G., Zanfrini L. eds. Migrant Families and Religious Belonging. 2023. P. 188-202. URL: <https://doi.org/10.3233/STAL230012> (дата звернення: 19.02.2024).

46. Van Den Bos K. Why People Radicalize : how unfairness judgments are used to fuel radical beliefs, extremist behaviors, and terrorism. New York : Oxford University Press, 2018. URL: [https://www.google.sk/books/edition/Why_People_Radicalize/WSBrDwAAQBAJ?hl=uk&gbpv=1&dq=Horgan,+J.+\(2017\).+The+Psychology+of+Terrorism.+Routledge&pg=PA323&printsec=frontcover](https://www.google.sk/books/edition/Why_People_Radicalize/WSBrDwAAQBAJ?hl=uk&gbpv=1&dq=Horgan,+J.+(2017).+The+Psychology+of+Terrorism.+Routledge&pg=PA323&printsec=frontcover) (дата звернення: 24.02.2024).

47. Wallner C. The Contested Relationship Between Youth and Violent Extremism: Assessing the Evidence Base in Relation to P/CVE Interventions. London : Royal United Services Institute, 2011. URL: https://static.rusi.org/234_op_pcve_youth_web_version_0.pdf (дата звернення: 15.03.2024).

**Декларація
академічної доброчесності
здобувача ступеня вищої освіти ЗНУ**

Я, Базай Яна Олегівна, студентка 5 курсу, форма навчання заочна, факультет соціології та управління, спеціальність «соціальна робота», освітньо-професійна програма «соціальна робота», адреса електронної пошти: bazayy.y099@gmail.com,

– підтверджую, що написана мною кваліфікаційна робота на тему «Соціальна профілактика радикально-ризикованої поведінки підлітків» відповідає вимогам академічної доброчесності та не містить порушень, що визначені у ст. 42 Закону України «Про освіту», зі змістом яких ознайомена;

– заявляю, що надана мною для перевірки електронна версія роботи є ідентичною її друкованій версії;

– згодна на перевірку моєї роботи на відповідність критеріям академічної доброчесності у будь-який спосіб, у тому числі за допомогою інтернет-системи, а також на архівування моєї роботи в базі даних цієї системи.

Дата _____ Підпис _____ ПІБ (студент) Базай Я.О.

Дата _____ Підпис _____ ПІБ (науковий керівник) Кудінов І.О.